

Kulturhistorisk förstudie

Kring Eksjö stad

Landskap och bebyggelse ur ett långtidsperspektiv

*Eksjö och Höreda socknar i Eksjö kommun
Jönköpings län*

Kulturhistorisk förstudie

Kring Eksjö stad

Landskap och bebyggelse ur ett långtidsperspektiv

*Eksjö och Höreda socknar i Eksjö kommun
Jönköpings län*

Rapport och digital bearbetning: Jenny Ameziane
Foto: Jenny Ameziane och Ådel Vestbö-Franzén
Textunderlag: Jan Agertz, Jenny Ameziane, Anders Franzén och Ådel Vestbö-Franzén
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2009

Innehåll

Inledning.....	5
Kort sammanfattning.....	5
Målsättning och metod.....	5
Stadens historia.....	6
Arkeologiska uppdrag i Eksjö.....	7
Landskapshistorisk bild.....	8
Kommunikation.....	8
Odling.....	9
Fornlämningar och fynd.....	9
Den kulturhistoriska förstudien.....	10
Område 1.....	10
Landskapsutnyttjande.....	10
Utvärdering.....	13
Åtgärder.....	13
Område 2.....	13
Landskapsutnyttjande.....	13
Utvärdering.....	15
Åtgärder.....	15
Område 3.....	15
Landskapsutnyttjande.....	15
Utvärdering.....	16
Åtgärder.....	18
Område 4.....	18
Landskapsutnyttjande.....	19
Byggnadsantikvarisk bedömning.....	21
Utvärdering.....	24
Åtgärder.....	24
Sammanfattning.....	25
Lagskydd och ärendegång.....	26
Administrativa uppgifter.....	28
Referenser.....	29
Tryckta källor.....	29
Otryckta källor.....	30
Arkiv.....	30
Kartunderlag.....	30
Figurförteckning.....	32
Tabellförteckning.....	32

Bilagor

- Bilaga 1. Ortnamnsstudie
- Bilaga 2. Karta med utbredning av gravar
- Bilaga 3. Karta med utbredning av fossil åker
- Bilaga 4. Kartor över Eksjö kommuns förslag på utbyggnad och områden där kulturhistoriska åtgärder behövs markerade

Inledning

Jönköpings läns museum har på uppdrag av Eksjö kommun genomfört en kulturhistorisk förstudie kring Eksjö stad. Förstudien omfattar ca 1270 ha fördelat på fyra delområden (1-4).

Uppdraget beställdes av Samhällsbyggnadssektorn, Planeringsavdelningen genom Jan Åsberg. Förstudien utfördes under slutet av november och början av december 2008. Rapporten har sammanställts av Jenny Ameziane, arkeolog vid Jönköpings läns museum.

Kort sammanfattning

Denna kulturhistoriska förstudie har genomförts på uppdrag av Eksjö kommun med syftet att ge läsaren en bild av kulturlandskapet runtom Eksjö stad. Studien omfattar fyra delområden. Landskapet präglas av ett nord-sydligt stråk av fossila odlingsmarker och gravmiljöer från järnåldern. Markerna väster om staden karaktäriseras av utmark medan jordbrukslandskapet breder ut sig österut. I kartorna har områden med kulturhistoriska lämningar markerats. Arkeologiska åtgärder och vissa bebyggelseantikvariska insatser kommer att behövas inom framför allt område 3 och 4 innan några exploateringar kan bli aktuella. Länsstyrelsen i Jönköpings län fattar beslut kring detta.

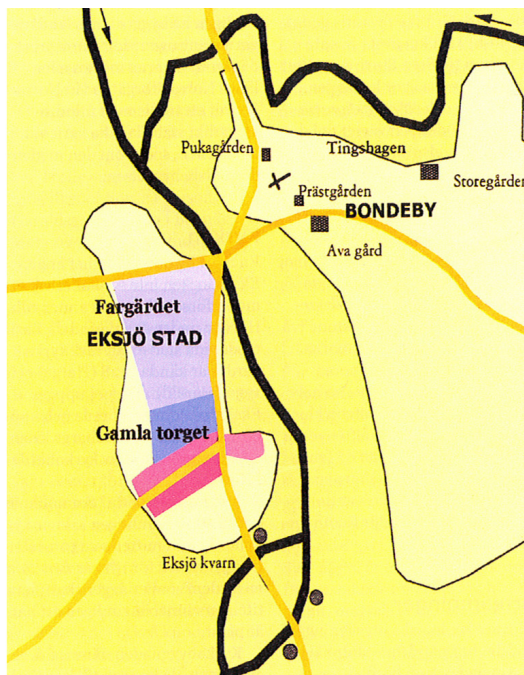
Målsättning och metod

Syftet med den kulturhistoriska förstudien är att förse Eksjö kommun med ett underlag för planering av framtida exploateringar runtom Eksjö stad. Tanken är att förstudien ska ge en helhetssyn på landskapets och bebyggelsens utveckling sett ur ett längre tidsperspektiv. Den ska ge en förståelse för det landskap människan verkat i och förhållit sig till från förhistorien fram i modern tid.

Genom att översiktligt studera ett brett spektrum av källor kan vi få en bättre bild av hur landskapet sett ut i äldre tider och hur det har förändrats över tid. Förstudien omfattar därför en översiktlig analys av såväl relevant historiskt kartmaterial som ortnamn, fornlämningsbild, sentida bebyggelselämningar, tillgängligt arkivmaterial och litteratur. Ortnamnsstudien har gjorts av ortnamnsforskaren Jan Agertz, Eksjökännare och dessutom bördig från staden (BILAGA 1). Kartanalysen har gjorts av kulturgeograf Ådel Vestbö-Franzén och den byggnadsantikvariska delen av bebyggelseantikvarie Anders Franzén. En översiktlig fältbesiktning av bebyggelse- och landskapsbild har också genomförts.

FIGUR 2. Staden Eksjös sigill.

FIGUR 3. Karta över den äldsta bytableringen i Eksjö. Gul markering avser färdvägar och svart avser vattendrag. Kartan är hämtad från Agertz & Grandelius 2003.

Stadens historia

Det äldsta skriftliga belägget för staden Eksjö är från 1406 (*Ekesiöö*). Troligen grundades staden strax före detta. Namnet Eksjö har ursprungligen avsett sjön Hunsåsen och åsyftar ekbeståndet vid sjön. Namnet har senare övertagits av bebyggelsen invid sjön (Agertz 1992:7).

Eksjöborna blev 1544 fråntagna sina stadsprivilegier av Gustav Vasa, men återfick dem igen 1561 av Erik XIV. Det nordiska sjuårskriget innebar en total katastrof för den lilla staden; år 1568 brändes den ned av svenska trupper inför ett danskt anfall. Året därpå uppfördes byn på åsen på andra sidan ån, på mark som hörde till den medeltida prästgården (Cassel 2005:66). Men det var inte sista gången som staden härjades av elden. År 1856 ödelade en omfattande brand stora delar av den södra stadsdelen (Hagberg 1988:147ff). Den äldre trähusbebyggelsen som vi ser idag är från 1700- och 1800-talet. Stora delar av stadskärnan är byggnadsminnesförklarad och Eksjö är en av få städer med välbevarad äldre trähusbebyggelse i landet.

Stadens medeltida läge har länge efterforskats. Eksjös äldsta bebyggelse – före branden 1568 – låg väster om ån. Skriftliga källor omtalar en äldre marknadsplats, det s.k. Fargården, som låg på åns västra sida. Den medeltida byn Eksjö kom att växa fram längs med Eksjöåns flöde, intill marknadsplatsen och de vägar som strålade samman här. Vi vet dock egentligen ingenting om hur denna bebyggelse sett ut utifrån arkeologiska belägg. Däremot förekommer en del äldre ortnamnselement i medeltida handlingar från staden. I dessa omtalas bl.a. *Stoora gåård*, *Affwa gård*, *Bondebyenom*, *Puckagårdh* och *Bogård* (Agertz & Grandelius 2003:10). Gårdarnas exakta lägen framkommer genom anteckningar från en lagbok från omkring 1710. Den äldsta stadskartan över Eksjö är från perioden 1698–1703, då staden etablerats på åns östra sida (Varenius 1984).

Eksjö var från 1500-talet och framåt framför allt känt för sin oxhandel. Skogsbygderna på det småländska höglandet med sin mosaik av sankmarker och öppnare partier erbjöd utmärkta betesmarker för boskapen. Handeln med kreatur försåg staden med en ekonomisk bas. Vid sidan av denna näring var även handel med hästar och senare tobak samt smide viktiga ekonomiska förutsättningar för stadsborna. Stadens militära historia tar sitt avstamp i 1600-talets början. Redan då samlades Kungliga Smålands Kavalleriregemente till exercis på Ränneslätt (Hagberg 1982 och 1988). Eksjös betydelse som militär samlingsplats beror på stadens strategiska läge där flera landsvägar strålade samman.

Arkeologiska uppdrag i Eksjö

Totalt har ett 90-tal arkeologiska uppdrag utförts i Eksjö kommun under de senaste decennierna. Få av dem har berört områden utanför Eksjös stadskärna. Vid ett flertal arkeologiska undersökningar i samband med schaktningsarbeten runtom i Eksjö stad har spår av medeltida kulturlager påträffats. År 1993 undersöktes för första gången en medeltida byggnad, en källare i kvarteret Bofinken. Källaren var från tidigt 1500-tal och här påträffades hantverksspår efter metallhantverk och gjuteriverksamhet. Hantverksverksamheten på platsen var dock äldre än källaren. En ugnskonstruktion daterades till 1285–1420 e.Kr. (Haltiner Nordström 1997). Den äldsta daterade lämningen från stadsområdet härstammar från 430–720 e.Kr. Det rörde sig också här om ett kulturlager som framkom i samband med schaktningar i kvarteret Boken (Varenius 2002).

Under 2007 utfördes en arkeologisk utredning i Prästhagsområdet, Raä 273, strax söder om Hunsnäsen. Den aktuella ytan ligger ca 300 meter från område 4. Inom ytan noterades ett 100-tal låga, flacka röjningsrösen. Någon ytterligare insats har dock inte gjorts i området (Ajneborn 2007).

En arkeologisk undersökning genomfördes 2007 av åtta nypåträffade kolningsgropar, en liggmila och en kolbotten efter en resmila i Nifsarp i Höreda socken (Wennerberg 2008). De är lämningar efter en av skogsmarkens viktigaste binärningar – kolning för järnframställning. Kolgroparna avspeglar den äldsta fasen av kolframställningen och är kända ända från järnåldern. Stora trästycken placerades i en grop och övertäcktes, därefter satte man fyr på innehållet i gropen. Träet reducerades långsamt ned till träkol och kunde därefter plockas ut ur gropen. Kolframställning i större skala med uppbyggda milor började man däremot med först under 1500–1600-tal då man lärt sig att utvinna järn ur bergmalm. I Höredatrakten framställde man troligen kol till järnbruket i Bruzaholm, som med sina privilegier från 1660-talet är ett av länets äldsta järnbruk (Berglund 2000:147).

Järnframställningen krävde stora mängder kol. Kolningsverksamheten upphörde först under 1900-talets början. Då började man istället importera stenkol från Storbritannien till järnindustrin i Sverige. Dateringarna från Nifsarp visar att en av kolningsgroparna nyttjats under folkvandringstid, 420–560 e.Kr. Två andra kunde dateras till medeltid, 1215–1420 e.Kr., medan liggmilen härstammade från perioden 1490–1660 e.Kr. (Wennerberg 2008). Skogsmarkerna kring Nifsarp har således använts för kolning sedan lång tid tillbaka.

FIGUR 4. Runstenen stod en gång invid en bro över Kvarnarpaån, som Klint byggde till minne av sin son någon gång på 1000-talet. Idag står runstenen i Vattenledningsparken. Foto: Linnéa Varenius © Jönköpings läns museum. Bilden hämtad ur Agertz & Varenius 2002.

Landskapshistorisk bild

Området kring Eksjö präglas av ett variationsrikt och småkuperat landskap med närhet till flera sjöar och vattendrag. Berggrunden utgörs huvudsakligen av urberg och bland de lösa jordlagren dominerar moränen österut och sandmon åt väster. De topografiska förutsättningarna har till stor del påverkat hur människan använt landskapet: var hon valt att bosätta sig och odla, hur hon färdats och var hon gravlagt sina döda. Men även andra faktorer har påverkat dessa val, till exempel ägoförhållanden och lokala maktstrukturer.

Kommunikation

En viktig länk till förståelsen av det äldre landskapets användning är vägnät och kommunikationshistoriska lämningar; äldre vägsträckningar minner om äldre tiders rörelser genom landskapet. Längs med vägarna färdades man för att ta sig till andra byar och gårdar, till tings-, samlings- och handelsplatser. Ofta växte byar fram på platser där vägar möttes. Eksjö ligger t.ex. strategiskt intill två åar på en plats där flera huvudvägar sammanstrålade. Här passerade bl.a. gamla landsvägen från Linköping mot Kalmar. Hur vägarna slingrade sig fram genom landskapet ser vi genom de fornlämningar som ligger längs med äldre vägar, t.ex. stora gravfält och runstenar (BILAGA 2). Genom sin placering kunde de ses av mängder med människor som passerade genom bygden.

De äldsta vägarna följer landskapets topografi och vindlar sig ofta fram över grusåsar och längsmed åar. Längs med vägarna fanns också vadvägar som äldre tiders vägburna använde. Ofta byggdes senare broar på just dessa platser (Brink 2002:107). Från Eksjö har vi två runstenar som omtalar brobyggen. Den ena stenen hittades inmurad i Eksjös gamla kyrka (Sm 130) och står nu utanför kyrkan. Den andra har stått vid Kvarnarp, men återfinns numera i Vattenledningsparken (Sm 137).

Vägnätet fick en allt större betydelse och kom delvis att omorienteras i och med kristendomens införande, då det blev oerhört betydelsefullt att kunna ta sig till kyrkan för att fira gudstjänst. Många tidigkristna runstenar omtalar vägbyggande. Det var ett sätt att skaffa sig status i samhället samtidigt som man uppförde stenen i en avliden anförvants namn (Brink 2002:108).

På grund av stora problem med våldgästande etablerades redan under tidig medeltid gästgiverier runtom i landet längs med de stora färdvägarna. Här kunde resande tillhandahållas mat, husrum och skjutshästar. Under 1660-talet började man mäta avståndet mellan gästgiverierna. Milstolpar sattes upp med angivna avstånd för att underlätta för vägförarna. Först 1933 avskaffades systemet med gästgiverier (Hagberg 1988:93).

Studier kring vägsträckningar visar att det ofta finns en lång kontinuitet – ibland ända från förhistorisk fram till modern tid. Det

vittnar såväl runstenarna som 1800-talets väghållningsstenar om. I de senare reglerades vilka vägsträckor olika gårdar ansvarade för när det gällde vägunderhåll, som till exempel snöröjning. Det långa tidsperspektivet gör att vi bör värna om vägnätet och de kommunikationshistoriska lämningarna inför framtiden.

Odling

Röjningsrösen är spår efter äldre tiders odling och finns från bronsålder fram till 1800-talets sentida torpetableringar. De äldre rösena, som kan härröra från förhistorisk tid, är oftast flacka, nedsjunkna och kraftigt övertorvade. Röjningsrösena är en del av ett fossilt odlingslandskap och till detta hör åkerytor, parceller, stensträngar, röjningsrösen och betesmark med hela den brukningshistoria som omger lämningen. De fossila odlingslämningarna fokuseras till den jordbruksbygd som utmärker det nord-sydliga stråket öster om Eksjö (BILAGA 3). Några av dessa ligger intill sentida torplämningar medan andra omges av yngre järnåldersgravfält. Relationen till de intilliggande lämningarna indikerar vilken tidsperiod de härstammar från.

Fornlämningar och fynd

Få lämningar från stenåldern finns i Eksjöbygden, med undantag för enstaka lösfynd av yxor intill vattendrag. En del stockbåtar har påträffats runtomkring Eksjö, bl.a. i Soåsasjön, Perstorpögölen och Norra Mossögölen. Stockbåtar har funnits från äldsta stenålder fram till så sent som på 1700-talet. Det är därför omöjligt att utan närmare analys säga vilken tidsperiod de representerar.

Generellt är områdena väster och sydväst om Eksjö utpräglade utmarker, men vid Kvarnarpasjön övergår dessa till den jordbruksbygd som präglar stora delar av område 3 och 4. Fornlämningsbilden kring Eksjö karaktäriseras av det breda stråk av lämningar som löper i nord-sydlig riktning från Skiverstad i norr till Ryningsholm i söder. De följer i stort den utpräglade jordbruksbygdens utbredning i landskapet. Det är framför allt järnåldersbygdens lämningar som centreras till denna landskapsgata. Bronsålderslämningarna, alltså perioden från 1500–500 f.Kr., är betydligt färre.

Några enstaka hällkistor, kistformade stensatta gravar vanligen övertäckta av ett röse, är dock kända från trakten. Hällkistorna brukar dateras till senneolitikum–äldre bronsålder, ca 2000–1500 f.Kr. En sådan grav undersöktes i stadsdelen Tuvehagen 1921 (Raä 42). Då påträffades bl.a. en flintspets med hullingar, brända ben, en eldslagningssten av flinta, ett flintspån, en metkrok med hullingar samt en pincett av brons. Fynden placerar denna anläggning i bronsåldern.

En fornlämningsliknande bildning (Raä 116) från Bänarp måste kanske omvärderas och relateras till bygdens betydelse under bronsålder. Lämningen är tidigare registrerad som en höglikande moränkulle, men kan vara en av bronsålderns storhögar. Några yt-

FIGUR 5. I Bänarp finns en höglignande lämning registrerad, som bör utredas närmare. Det kan röra sig om en av bronsålderns storhögar.

FIGUR 6. Fritunafyndet påträffades i ett trädgårdsland. Notera att halsringen även haft en infattad sten på sidan invid låset. SHM Inv.nr. 16199 © Sara Kusmin/Statens historiska museum.

terligare storhögar är inte kända i området. Bronsålderns storhögar är ett uttryck för en dåtida maktstruktur med betydande hövdingar som hade en central ställning för sin bygd och gravlades i manifesterande monument. I detta sammanhang kan man förvänta sig att påträffa fler lämningar som kan relateras till Eksjötraktens bronsåldersbygd.

I de sydvästra delarna av staden påträffades 1918 en halsring av brons med silverbeslag i ett trädgårdsland. Fyndet är känt som Fritunafyndet, Raä 176 och har daterats till äldre järnålder (Eckhoff 1920) eller folkvandringstid (Janson & Moberg 1965:115). Halsringen är ett enastående exempel på det förfinade förhistoriska bronslantverket och vittnar om både ett stort hantverkskunnande och ett väletablerat kontaktnät. Halsringen finns idag på Historiska Museet i Stockholm. Intill halsringen framkom även ett bryne av sandsten, en krukskärva, en glasflusklump, bränd lera och slagg. Idag är en villa uppförd på platsen.

Den kulturhistoriska förstudien

Förstudien omfattar en yta på 1270 ha, fördelat på fyra delområden. Nedan kommer de olika områdena att diskuteras separat. De kulturhistoriskt intressanta miljöerna beskrivs översiktligt och de åtgärder som kommer att krävas inom de respektive delområdena listas på slutet av varje områdesbeskrivning.

Område 1

Området avgränsas i sydväst av Långanäsasjöns strand, och i norr och öster av vägar. Centralt i området ligger Talluddasjön. Naturen karaktäriseras av storblockig morän och sandmo, berg i dagen och barrskog. Invid stränderna är vegetationen delvis glesare med inslag av lövträdsbestånd. Längs med Långanäsasjöns och Talluddasjöns stränder trängs fritidshus av varierande ålder med naturen.

Landskapsutnyttjande

Inom området finns inga registrerade fornlämningar. Det tyder på att trakten utgjort ett extensivt utnyttjat resursområde under förhistorisk tid. Troligen har markerna mestadels använts för jakt, fiske och insamling av föda. Inga spår av äldre bosättningar har påträffats inom området. Bilden av en bygd med extensivt utnyttjade resurser förstärks under medeltid. Spåren av fysiska verksamheter kännetecknas framför allt av kolningsgropar, kolbottnar och tjärdalar kring Långanäsasjön och strax öster om område 1, vid Nifsarp.

Den äldsta kartan där utredningsområde 1 finns med är från 1680-talet. Både Talluddasjön och Långanäsasjön ligger då i ett område som används som utmark under säteriet Torsjö i Höreda socken. När Torsjö säteri etablerades på 1600-talet kom området

att ligga under säteriet som skog till tåkt, timmer, hägnadsvirke, bete och svedjande. Åt väster gränsade området till den allmänningsskog som användes av Eksjö och Höreda socknar och som troligen hade använts som sockenallmänning i flera hundra år innan kartans tillkomst. Det är således uppenbart att området även under medeltid och framåt bar prägel av utmark och skog. Den enda gården i närheten var Långanäs, belägen utanför område 1, vid Långanäsasjöns södra del. Äldsta belägg för gården är från 1591 (BILAGA 1, Agertz). Avsaknaden av äldre bebyggelse kan gå tillbaka på de dåliga odlingsförutsättningarna i området. De magra sandmoarna avbrutna av kärrmark, mossar och sjöar har inte erbjudit någon attraktiv odlingsmark.

Generalstabskartan som upprättades kring 1875 visar en miljö som i mycket liknar den som redan fanns på 1600-talet. Förutom gården Långanäs, fanns endast några torp i utmarkerna kring Långanäsajön och Talluddasjön, men någon sommarstugebebyggelse kan ännu inte spåras. Den ekonomiska kartan från 1954 redovisar dock ett etablerat sommarstugeområde.

Semesterlagstiftningen från 1930-talet möjliggjorde ett nytt sätt att använda landskapet utanför städerna. Framför allt var det i de stadsnära sjöarnas strandpartier och på de brätten som hade tillkommit som ett resultat av sjösänkningarna under 1800-talets andra hälft, som sportstugor och sommarstugor kom att byggas. Stugorna byggdes så nära städerna att man kunde nå dem med cykel. De fick allra helst vara belägna intill en sjö. Fram till 1952 fanns inget strandskydd, men vid denna tid kom den första lagstiftningen som reglerade byggandet kring kuster, sjöar och vattendrag. Ett argument *för* strandskyddet skall kopplas till allemansrätten som stadgar att man skall ha fri tillgång till sjöar och stränder. Allemansrätten har en lång tradition i det svenska medvetandet, och skrevs in i Naturvårdslagen år 1974. Trots strandskyddet har utbyggandet av sommarstugor fortsatt fram till nutid. Bebyggelsetraditionen vid sjöarna är således av sent datum och hör helt och hållet till 1900-talet (Vestbö-Franzén 2005a, 2005b och 2008).

På andra sidan Långanäsasjön karaktäriseras miljön av tät barrskog. Sjön är på vissa ställen otillgänglig och intill stranden dominerar täta bestånd av al. Det finns all anledning att anta att den södra delen av område 1 haft ett liknande utseende innan sommarstugorna började etableras här.

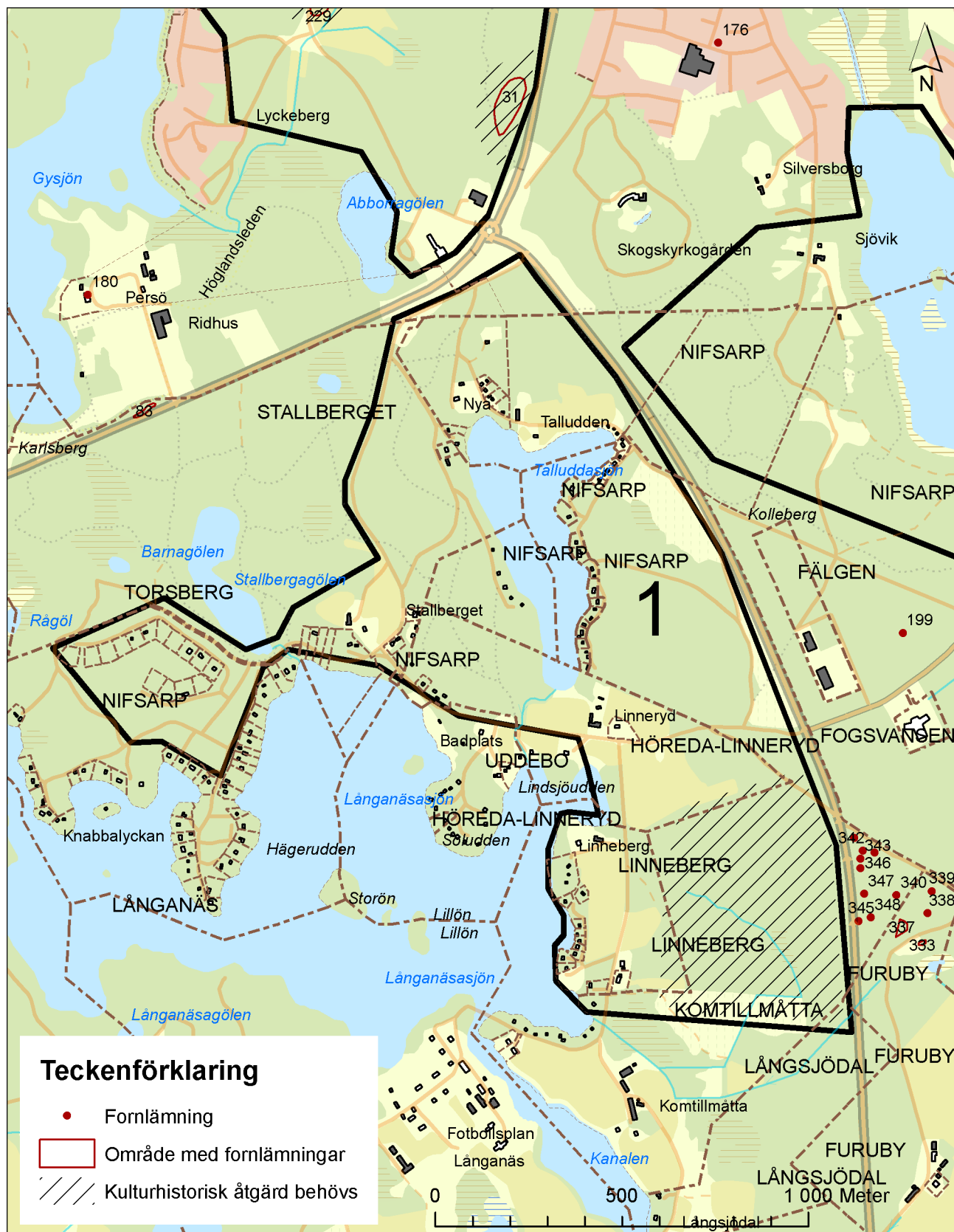
Områdets sydöstra del ligger intill de undersökta lämningarna efter kolningsverksamhet i Nifsarp. Det är därför inte omöjligt att det kan finnas ytterligare lämningar av sådan karaktär i den angränsande delen av ytan. Här kommer det att krävas en arkeologisk utredning. Inventeringsgrupperna inom projektet *Skog & Historia* har tidigare inventerat fram till och med områdets södra gräns. Det var i samband med dessa inventeringar som lämningarna i Nifsarp

FIGUR 7. Fritidshuset längs Långanäsasjöns strand används inte bara sommartid.

FIGUR 8. Det finns plats för fler brevlådor vid Långanäsasjön.

FIGUR 9. Karta över område 1. Den del av ytan där ytterligare utredning är motiverad har skrafferats. Denna del av området angränsar till de undersökta kolningsanläggningarna i Nifsarp. Skala 1:15 000. Se BILAGA 4 för kommunens förslag på utbyggnad i området.

identifierades (Wennerberg, muntlig uppgift). Intill Långanäs, utanför områdets södra gräns, låg också förr det sentida torpet *Komtillmåtta* (BILAGA 1, Agertz).

Utvärdering

Landskapet inom område 1 karakteriseras av två företeelser: utmark och sommarstugor. Området har sedan förhistorisk tid legat som skog och utmark till gårdarna i närområdet. Efter införandet av 1930-talets semesterlagstiftning tog byggnationen av fritidshus i området fart. Utifrån kulturhistorisk synvinkel kan område 1 fortsätta att ingå i den riktning som landskapet tagit som rekreationsområde med sommarstugor och badliv.

Åtgärder

- Den sydligaste delen av område 1 behöver genomgå en arkeologisk utredning för att fastställa om ytterligare anläggningar för kolning och järnframställning kan komma att beröras.

Område 2

Området avgränsas av Abborragölen i söder, Gysjön i väster, järnvägen i norr och riksväg 32 i öster. Stora delar av området utgörs av momark och storblockig morän med en del sankta partier insprängda i omgivningarna. Utmarkskaraktären är påtaglig även här.

Landskapsutnyttjande

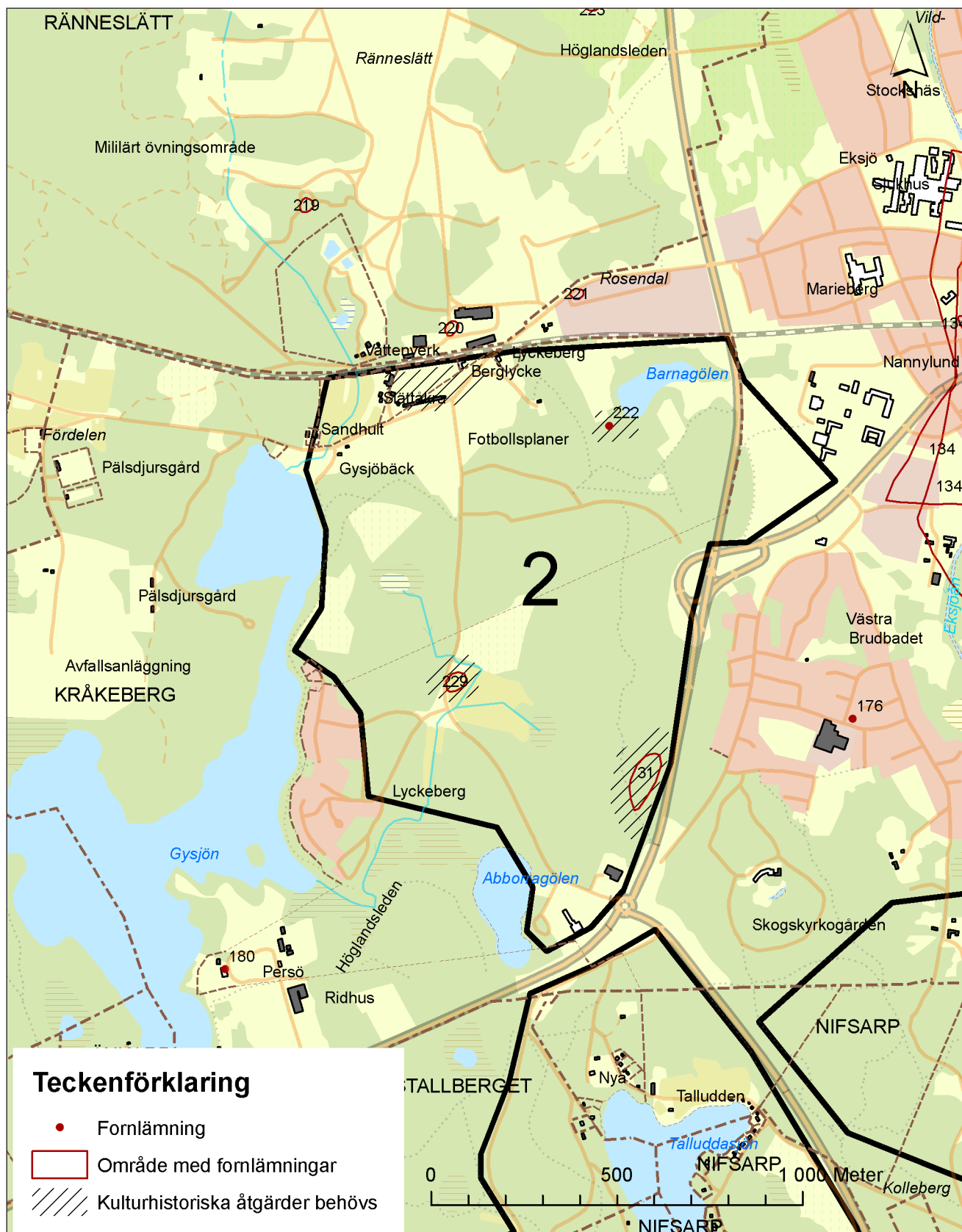
I kartan över Eksjö och dess omgivningar från 1699 betecknas hela området som: *"Skog och utmark till Eksjö stad, kallas Kråkebergsskogen, består av momark med ljung och krösonris samt små furubuskar. Magert mulbete"*. På somliga ställen antecknas sankare partier som: *"Mosse med furubuskar"*. Namnet avser ett skogsområde som sträcker sig från en nu uttorkad bäck i svackan mellan Nannylund och Västra Brudbadet fram till Abborragölen. Namnet anspelar på bäcken Kråkebäck, men har missuppfattats och omtolkats till Kråkeberg (BILAGA 1, Agertz).

Under 150 år – fram till Ljungbergs karta över Eksjö från 1848 – skedde ingen nyetablering av gårdar i området, men väl ett par torp som anlades med tillhörande åkrar och ängar. Det magra mulbetet i området mellan staden och Gysjön i väster användes troligen till bete för stadsbornas kreatur. Ett område med fossil åkermark finns antecknad inom områdets södra del, men utan att någon bebyggelseenhet är känd i området. Den fossila åkermarken kan vara av förhistoriskt ursprung, men mer sannolikt är att den representerar bebyggelse under efterreformatorisk tid.

Marken täcks av mager tallmo, bevuxen med ljung och lingon och har framför allt använts till betesdrift samt täkt av timmer och hägnadsvirke. Sannolikt har ytan svedjats av och till i grässtämulerande syfte, vilket i slutändan lett till att ljungen brett ut sig.

Socken	Raä	Lämningsgrop	Egenskaper
Höreda	333	Blästplats	
Höreda	338	Kolningsgrop	Rund
Höreda	339	Kolningsgrop	Oregelbunden
Höreda	341	Kolningsgrop	Oval
Höreda	342	Kolningsgrop	Oregelbunden
Höreda	343	Kolningsgrop	Rund
Höreda	346	Kolningsgrop	Oregelbunden
Höreda	347	Kolningsgrop	Rektangulär
Höreda	348	Kolningsgrop	

Tabell 1. Fornlämningar i anslutning till område 1.

FIGUR 10. Karta över område 2. De delar av området där ytterligare åtgärder behövs är skrafferade. Dessa utgörs av en fossil åker, torplämningar och en idrottsplats i norr. Skala 1:15 000. Se Bilaga 4 för kommunens förslag på utbyggnad i området.

Området saknar nästintill bebyggelse, men längst i norr finns idrottsanläggningen Ränneborg med en äldre åskådarläktare bevarad. Anläggningen utformades av arkitekt Emil Thörnborg och invigdes 1934.

Enstaka torp och en fossil åker utgör de enda registrerade lämningarna. Säkerligen har delar av området nyttjats för jakt, fiske och insamling av föda från förhistorisk tid och framåt.

Utvärdering

Landskapet karaktäriseras av utmark. Inom det 143 ha stora området finns delområden där viss bebyggelse kan bidra till en positiv landskapsbild. Framför allt i öster gränsar området mot redan bebyggda trakter i anslutning till Skogskyrkogården och här kan man således förlänga ett redan bebyggt område, fast på andra sidan vägen. Hänsyn kan behöva tas till strandskydd och allemansrätt. Dessa har en kulturhistorisk koppling och har påverkat kulturlandskapets och bebyggelsens utformning.

Åtgärder

- En arkeologisk utredning kan behövas intill torpbebyggelserna i norra delen av området samt i den centrala delen, Raä 222 och 229.
- Om den fossila åkermarken, Raä 31, eller dess närmaste omgivning berörs, kan en arkeologisk förundersökning behövas.
- Om Ränneborg kommer att beröras behöver åskådarläktarens kulturhistoriska värden utredas.

Område 3

Område 3 sträcker sig söder om stadskärnan kring Kvarnarpasjön och österut mot Hässelås. I den nordostligaste delen präglas området av utmarkskänsla med storblockig morän och sankmarker. Området kring Kvarnarp kännetecknas av en rik kulturbygd med goda odlingsförutsättningar och närhet till sjön.

Landskapsutnyttjande

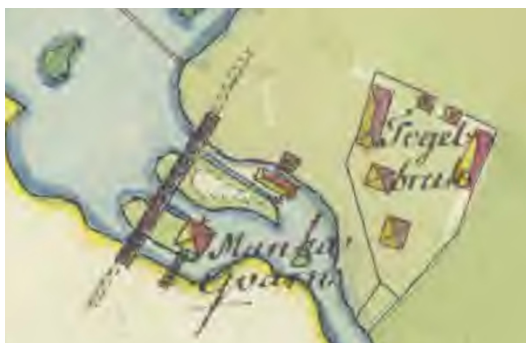
Runstenen vid Kvarnarpasjöns (tidigare Munkasjöns) utlopp stod en gång intill den huvudväg som förband städerna Linköping, Eksjö och Kalmar. Vägen kom senare att kallas för Kungsvägen. I dag står stenen i Vattenledningsparken i Eksjö dit den flyttades år 1900. Det är således en viktig landskapshistorisk markör som saknas idag vid bron över ån som rinner mellan Kvarnarpasjön i norr och Nifsarpen i söder. Stenen restes av en far som lät bygga en bro över ån till minne av sin son. Stenens inskrift lyder: "...göra denna bro efter Klint, sin son. Gud hjälpe hans ande." Ett slingrande ormliknande djur i vikingatidens djurornamentik öppnar sin mun på nedre delen av stenen. Utifrån ornamentik och stavning kan stenen dateras till andra hälften av 1000-talet (Agertz & Varenius 2002:378). I området där runstenen stod möttes den större Kungsvägen och en mindre

Socken	Raä	Lämningstyp	Egenskaper
Eksjö	31	Fossil åker	Röjningsröse- område
Eksjö	220	Lägenhets- bebyggelse	Torp
Eksjö	221	Lägenhets- bebyggelse	Torp
Eksjö	222	Lägenhets- bebyggelse	Torp
Eksjö	229	Lägenhets- bebyggelse	Torp

Tabell 2. Fornlämningar inom och i anslutning till område 2.

FIGUR 11. Bron över Kvarnarpaån innan den revs 1967. Foto: JLM arkiv.

FIGUR 12. Ett tegelbruk låg under 1700-talets slut invid Kvarnarpaån. Utsnitt ur karta 06-HÖR-40 Kvarnarp, mätning, rågångsätgård, 1796. Lantmäteriets arkivsök.

FIGUR 13. Mangårdsbyggnaden på Kvarnarps gård.

väg som förband gårdarna kring Nifsarp med huvudvägen. Vid Nifsarp finns också ett gravfält från yngre järnålder med högar och rösen. Runstenen och gravfältet är bara två indikatorer på den rika järnåldersbygd som sträcker sig ner mot Höreda och sjön Solgen.

Kartan över Kvarnarp från 1796 visar att det invid Kvarnarpaån då låg ett tegelbruk. Hur länge tegelbruket användes är i dagsläget inte känt. Tegelbruket var inte registrerat tidigare.

I Kvarnarp har en gård funnits redan från tidig medeltid. Gården har fått sitt namn efter gårdskvarnen Munka qvarn som tillhörde Alvastra kloster fram till 1540-talet (Bilaga 1, Agertz). Den nuvarande mangårdsbyggnaden uppfördes 1811–1813 av översten Gustav Adolf Rappe efter ritningar av länsbyggmästaren Anders Sundström och har fungerat som privatbostad fram till 1940-talet. Under en period var Jönköpings läns hemvärnsskola förlagd hit och från 1960-talet fram till 1991 låg här en hushållsskola (Agerz & Grandelius 2002:136–137). I mitten av 1990-talet renoverades byggnaden och är idag centrum för byggnadsvård. Mangårdsbyggnaden dokumenterades 2005 (Sörensen).

Miljön kring Kvarnarps gård har av Jönköpings läns museum utpekats som en kulturhistoriskt värdefull miljö och förslag på både skyltning och kulturstig i området gjordes i samband med dokumentation av hela miljön 1997. Området innehåller mängder med fossila odlingspår från olika tidsperioder, sentida husgrunder, men även två förhistoriska gravar och möjliga boplatslägen från järnålder (Engman 1997).

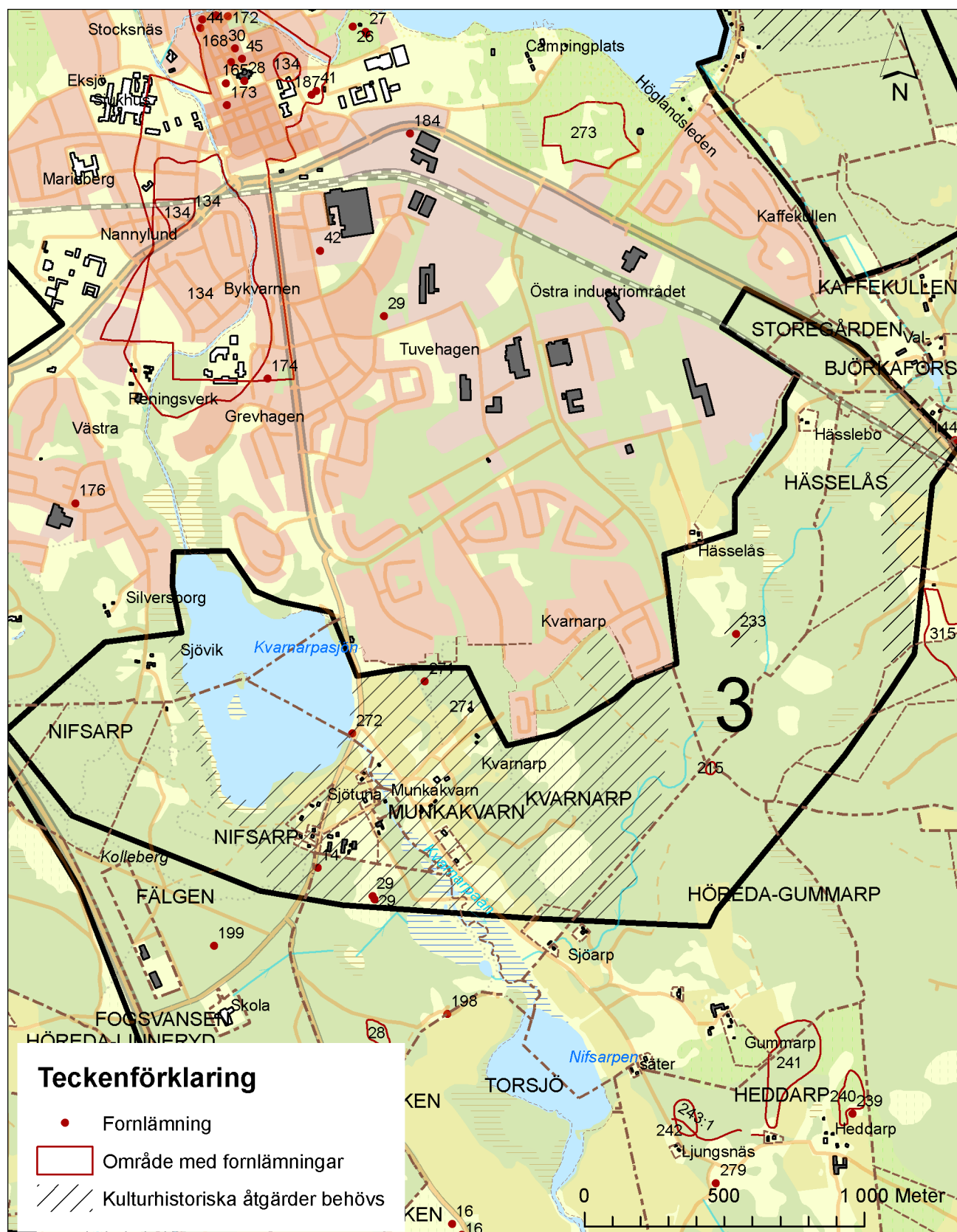
Till den modernare landskapsbilden inom område 3 hör en torplämning, kolbottnar och en milstolpe. En plats som kallas Galgbacken ligger där flera fastighetsgränser möts. Stadens riktiga avrättningsplats från 1600-talets slut till mitten av 1800-talet låg dock norr om Eksjöån (Raä 185).

Utvärdering

Hela området kring Kvarnarpsjön är kulturhistoriskt mycket värdefullt. Längsmed sjöns östra sida löper den gamla vägsträckningen med förhistoriska anor, vilket en runsten och yngre järnåldersgravfält söderut vittnar om. Vägsträckningen är av central betydelse för förståelsen av Eksjö stads läge. Staden har ju vuxit fram längs med vägen. Öster om vägen rinner Kvarnarpaån, vars vattenflöde nyttjades redan av munkarna under tidig medeltid. Hela miljön intill ån och den närbelägna Kvarnarps gård är ytterst bevarandevärda. Eftersom en gård är känd i Kvarnarp sedan medeltid finns det troligen lämningar efter denna bebyggelse dold under markytan. Den exakta utbredningen för detta äldre läge är i dagsläget inte känt. För att försäkra sig om att denna lämning inte påverkas av framtida exploatering krävs en viss skyddszon. Miljön kring Kvarnarp har stora värden utifrån både kulturmiljö och naturmiljö och särskild hänsyn bör tas till området väster om utlöparen till Kvarnarpaån. Den fantastiska miljön och de

Socken	Raä	Lämningsstyp	Egenskaper
Eksjö	233	Lägenhetsbebyggelse	Torp
Eksjö	271	Stensättning	Stenfylld, rund
Eksjö	272	Runristning	Runsten
Höreda	14	Vägmärke	Milstolpe
Höreda	29	Kolbotten	
Höreda	29	Kolbotten	
Höreda	144	Fyndplats	Tunnackig bergartsyxa
Höreda	215	Plats med tradition	Omnämns Galgbacken
Höreda	315	Fossil åker	Röjningsröseområde

Tabell 3. Fornlämningar inom eller i anslutning till område 3.

FIGUR 14. Karta över område 3. I den centrala delen av området finns ett flertal kulturhistoriskt värdefulla miljöer. En äldre vägsträckning från vikingatid löper invid sjön. Runt Kvarnarps gård finns flera fossila odlingslämningar, enstaka gravar, husgrunder och tegelbruk. Skala 1:20 000. Se BILAGA 4 för kommunens förslag på utbyggnad i området. Där står också hänvisningar till de olika komplexa miljöerna i det skrafferade området.

kulturarhistoriska värdena kommer bäst till sin rätt genom att tillvaratas och användas som rekreationsområde. Uppsättning av informativa skyltar i området som förklarar platsens historia kommer att ytterligare förstärka upplevelsen av denna unika miljö.

Åtgärder

- Vid exploatering som kan påverka miljön runt Kvarnarp måste en avgränsning av gårdsmiljön utifrån kulturarhistoriska värden göras.
- I området runt Kvarnarp med fossila odlingsspår, boplatslägen och äldre gravar måste en förundersökning göras. Eventuellt kan också lämningar finnas dolda under mark.
- Hässelås bykärna ligger utanför det planerade exploateringsområdet, men delar av byns yttre gräns kan ändå beröras. En bebyggelseantikvarisk avgränsning av gårdsmiljön samt en arkeologisk utredning för att klargöra om det finns lämningar efter den äldre bytomten dolda under mark behövs. Det historiska kartmaterialet kan ge värdefull information om byns utbredning i äldre tid.
- Eventuellt behövs också vidare åtgärder kring torpet Raä 233.

Område 4

Område 4 är beläget norr om sjön Hunsnäsen. Östra delen av sjön kantas av sommarstugor, som ligger på det landbrätte som tillkom i samband med sjösänkningen. I sjöns södra ände ligger campingplatsen med sina badbryggor och i norr finns ett nybyggt villaområde i strandnära läge. Ursprungligen dominerades landskapsbilden kring sjöns norra, östra och södra sida av jordbruksbygd. Fortfarande finns områden kring Hunsnäsen som är mindre exploaterade. Område 4 präglas till stor del av sina rika forn- och kulturlämningar. Bebyggelsen i området är varierande med både jordbruksbebyggelse, fritidshus och permanentbostäder.

FIGUR 15. Ett av gravfälten vid Skiverstad, med två resta stenar. I området finns säkerligen gott om överplöjda gravar.

FIGUR 16. Gravfält vid Skiverstad med resta stenar och högar. Eftersom man har tagit hänsyn till gravfältet vid plöjning sedan lång tid tillbaka, ligger gravfältet idag på en markant förhöjning.

Landskapsutnyttjande

Ungefär 3 kilometer norr om den gamla stadskärnan i Eksjö ligger Skiverstad med sin rika järnåldersbygd. I de kuperade odlingsbygderna finns flera gravfält med resta stenar, högar och rösen. En översiktlig genomgång av det historiska kartmaterialet visar att det vi ser av gravfälten idag bara är toppen på ett isberg. Här har det funnits vidsträckt gravfält och dolda under markytan kan spår efter fler gravar och troligen också delar av den dåtida bebyggelsen finnas. Vid en översiktlig fältbesiktning i den nordligaste delen av område 4, som angränsar till de stora gravfälten, kunde konstateras att det omgivande landskapet har samma karaktär. Det finns alltså all anledning att anta att ett stort antal fornlämningar finns dolda under markytan. Ett av kulturmiljöns riksintresseområden överlappar den allra nordligaste delen av område 4. Stor försiktighet bör iakttagas i samband med exploateringar i området.

I norra delen av område 4 finns också flera registrerade områden med fossila åkrar (Raä 99, 136, 162, 210, 222 och 264) och i ett av dessa (Raä 162) ligger ett gravfält med fem gravar. Detta antyder också att det inom de stora röjningsröseområdena kan finnas ytterligare okända gravar. Delar av de fossila åkrarna kan vara från förhistorisk tid, medan delar av dessa istället hör samman med senare tiders torpetableringar. Inför en exploatering måste det klargöras inom vilket tidsavsnitt de aktuella odlingslämningarna hör hemma. Detta görs genom en arkeologisk förundersökning.

Lösfynd av en skafthålsyxa i norra delen av område 4 (Raä 87) samt av en skrapa och ytterligare en skafthålsyxa strax utanför områdets norra gräns, visar också förhistorisk närvaro. Skafthålsyxan är en yxtyp som hör hemma i övergången mellan yngre stenålder och äldre bronsålder (ca 2000–1500 f.Kr.). Ensamliggande större rösen norröver vittnar också om bygdens betydelse som central bronsåldersbygd (1800–500 f.Kr.) (Syllner-Gustafsson 1985). Här kan man alltså förvänta sig att påträffa rika kulturlämningar från olika tidsperioder.

Byn Hunsnäs, som gett namn åt sjön, låg förr öster om densamma. Under 1500-talet fanns flera namn på sjön: *Ekesjön*, *Byasjön* eller *Hunsznäsasjön*. Sjöns ursprungliga namn var just *Ekesjön*, vilket senare kom att övertas av den framväxande bebyggelsen (Agertz 1992:14–15). Hunsnäs gamla tomt (Raä 186) ligger vid sjöns östra kant, på en liten höjd i landskapet. I den lövträdsdominerade beteshagen finns fossil åkermark och lämningar efter en bybebyggelse. Tvärs över den gamla bytomten i öst-västlig riktning löper en äldre stensträng. Den kan mycket väl ha förhistoriska anor och dess vidare sträckning österut måste utredas vidare. Äldre stensträngar fungerade som avgränsningar mellan odlade ytor och betesmarker och kan därmed ge indikationer på hur landskapet kring Hunsnäs gamla tomt organiserades långt tillbaka i tiden – kanske ända ner i järnåldern.

Öster om Hunsnäs ligger Kvänsåsjön, som omges av ett kuperat och ålderdomligt präglat odlingslandskap med hamlade

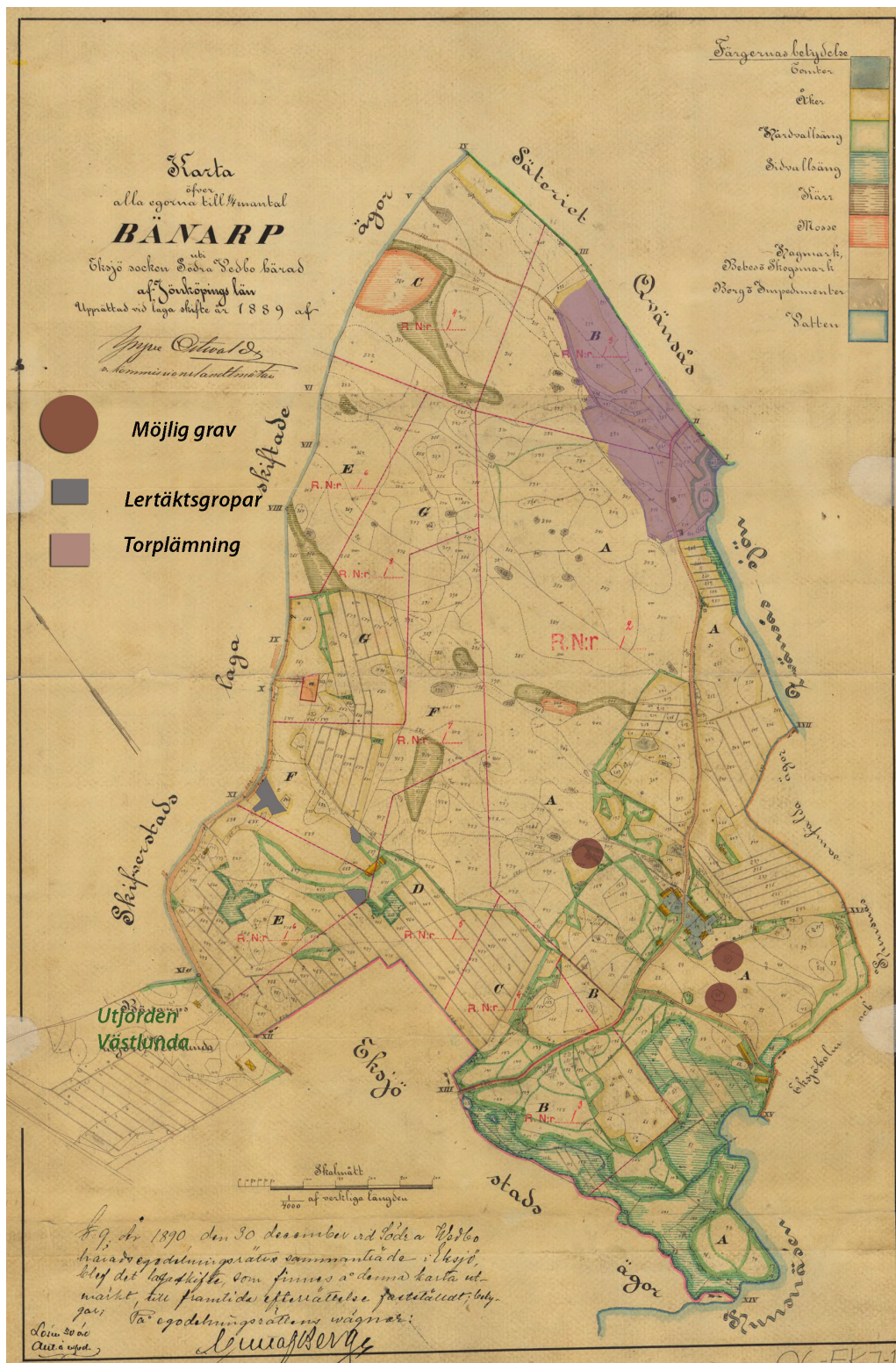
FIGUR 17. Ett omväxlande och ålderdomligt präglat landskap kännetecknar området mellan Hunsnäs gamla tomt och Kvänsåsjön.

FIGUR 18. Bakom en spröd björkridå döljer sig en plåtå i landskapet där järnålderns hus och gravar kan ligga dolda under markytan.

FIGUR 19. Övertorvat röjningsröse i södra delen av området. Här upptäcktes ett större, tidigare oregistrerat område med fossil åker. Mellan rösen döljer sig röjda ytor med äldre åkerindelningar.

FIGUR 20. Äldre kartor ger inte bara information om landskapsutnyttjande – utan även om fornlämningar. På laga skifteskartan över Bänarp, har några objekt och områden markerats. Större rösen och impediment i åkermarken kan vara gravar från brons- eller järnålder. Om strukturerna verkligen är gravar kan avgöras genom en utredning. Utjorden inom byns sydvästra del har markerats eftersom utjordan ofta utgör indikationer på övergivna medeltida bebyggelse. Det nu nerlagda torpet i byns norra del med sina inägor har också markerats. Detta är ett axplock på form- och kulturlämningar som vi kan hitta i kartan. Inom ramen för en arkeologisk utredning utgör just en noggrann genomgång av äldre kartmaterial en viktig del. Digital bearbetning: Ådel Vestbö-Franzén.

träd, stenmurar, odlingsrösen, fossil åkermark, trädgårdsgårdar och en rik flora med flera hotade arter. Ett par hundra meter öster om Kvänsåsasjön ligger ett naturreservat med bokskog. Invid sjön ligger Eksjöholms säteri, anlagt efter 1750-talets herrgårdsideal (Almqvist 1992:8; Andersson 1989:301). I området mellan Hunsnäsanäset och Eksjöholm finns vackra, halvöppna beteshagar som sträcker sig från Raä 186 vidare upp mot Bänarp.

I Bänarps by finns sedan tidigare en fornlämningsliknande bildning registrerad (Raä 116). Lämningen har stora likheter med bronsålderns kända storhögar. Formen, den lätt urgröpta toppen och läget i landskapet antyder att den kanske måste omvärderas. Om det verkligen rör sig om en bronsåldershög kan fler lämningar av bronsålderskaraktär finnas i närmiljön. Namnet Bänarp kan härledas till mansnamnet Bäne, som är en kortform av Benedikt. Platsen åsyftar ett medeltida nybygge som etablerats på platsen under 1400-talet (BILAGA 1, Agertz). Spår efter denna medeltida bebyggelse kan finnas dold under mark.

Genom studier av det historiska kartmaterialet kan konstateras att miljön kring Bänarp innehåller flera möjliga fornlämningar. Impediment eller större rösen i åkermarken kan vara äldre gravar. Flera lertäktsgropar har också noterats i kartan över Bänarp från 1889. Denna uppgift är intressant att sätta i relation till upplysningen i kartan över Kvarnarp från 1796, i vilken ett tegelbruk finns inritat. Kanske har leran härifrån använts för framställning av tegel i Kvarnarp?

Vid en översiktlig fältbesiktning i södra delen av området upptäcktes ett större område med fossila odlingslämningar i form av flacka, kraftigt övertorvade röjningsrösen och mindre åkerytor öster om den gamla järnvägsbanken. Flera sådana oregistrerade områden med fossila åkrar kan finnas inom område 4, som till stor del präglas av ett äldre odlingslandskap.

Byggnadsantikvarisk bedömning

Område 4 är det delområde inom förstudien som berör flest antal byggnader. Gården Stora Bänarp ligger vackert belägen i en kuperad jordbruksbygd ett par hundra meter från Kvänsåsasjöns strand. Gården, med mangårdsbyggnad och tillhörande ekonomibyggnader, har inte tidigare pekats ut i kulturhistoriska utredningar.

Från Eksjöholms säteri, som ligger alldeles söder om Kvänsåsasjön, skymtar man vattenspegeln. Vägen upp mot säteriet kantas av en lövträdsallé och i de småkuperade omgivningarna betar hästar. Namnet Eksjöholm kom till i samband med säteribildningen på 1700-talet; det medeltida gårdsnamnet var Maggarp (BILAGA 1, Agertz). Säteriets kulturhistoriska värden har pekats ut i en tidigare utredning, men någon egentlig avgränsning av själva gårdsmiljön har inte gjorts.

Officersanläggningen Trianon utgörs av en mässbyggnad och två flygelbyggnader. Anläggningen tycks på grund av oklara omständigheter inte ha medtagits i tidigare utredningar. Ursprungligen uppfördes anläggningen på Kalmar regementes övningsplats på Mariannelunds

FIGUR 21. Vägen upp till Eksjöholms säteri kantas av en lövträdsallé.

FIGUR 22. Markerna runt Eksjöholm betas av hästar och från platån kring säteriet har man utsikt mot Kvänsåsasjön, som skymtar till höger i bild.

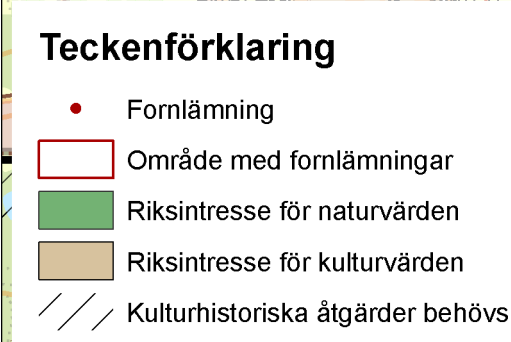
FIGUR 23. Mangårdsbyggnaden vid Eksjöholm.

slätt. Byggnaderna flyttades till Eksjö 1922 och stod då vid Sjöängen, längsmed Hunsåsens västra strand (Agertz & Grandelius 2002:131). Komplexet flyttades till sin nuvarande plats norr om staden på 1990-talet och är i dag förklarat för byggnadsminne. I byggnadsminnet ingår ett fastställt skyddsområde. Även om ett sådant skyddsområde finns bör det utredas vilka konsekvenser en framtida exploatering kan få för Trianon.

Lunnagårds sjukhem ligger en knapp kilometer norr om Eksjö. Upp mot huvudbyggnaden löper en lövträdsallé och vidsträckta gräsmattor. Idag fungerar sjukhemmet som boende för demenssjuka och psykiskt sjuka över 50 år. Huvudbyggnaden fick sin utformning 1909 efter ritningar av byggmästarna Andersson och Abrahamsson. Lunnagård har varit sjukhem sedan 1922. Denna byggnad och ett par andra är utpekade i tidigare utredningar, men någon avgränsning av miljön har inte gjorts.

Socken	Raä	Lämningsstyp	Egenskaper
Eksjö	87	Fyndplats	Skaftålsyxa
Eksjö	95	Fyndplats	Skrapa och skaftålsyxa
Eksjö	99	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	102	Gravfält	
Eksjö	116	Fornlämningsliknande bildning	Höglignande
Eksjö	117	Fornlämningsliknande lämning	
Eksjö	118	Fornlämningsliknande lämning	
Eksjö	118	Fornlämningsliknande lämning	
Eksjö	119	Stensättning	Stenfyllt, rund
Eksjö	119	Röse	Rund
Eksjö	119	Stensättning	Stenfyllt, rund
Eksjö	119	Stensättning	Treudd
Eksjö	120	Röse	Kvadratisk
Eksjö	120	Stenkammargrav	Hällkista
Eksjö	130	Vägmärke	Milstolpe
Eksjö	135	Fornlämningsliknande lämning	
Eksjö	136	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	154	Stensättning	Stenfyllt, kvadratisk
Eksjö	154	Stensättning	Stenfyllt, kvadratisk
Eksjö	155	Fossil åkermark	Område med
Eksjö	162	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	163	Röse	
Eksjö	181	Röse	Rund
Eksjö	181	Sammanförda lämningar	
Eksjö	181	Stenkrets	Kvadratisk
Eksjö	181	Stensättning	Stenfyllt, rund
Eksjö	186	Färdväg	Hålväg
Eksjö	186	Fossil åker	
Eksjö	186	Röse	Rund
Eksjö	186	Röse	Rund
Eksjö	186	Röse	Rund
Eksjö	186	Bytomt/gårdstomt	Huslämningar
Eksjö	210	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	211	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	212	Lägenhetsbebyggelse	Torp
Eksjö	214	Lägenhetsbebyggelse	Torp
Eksjö	214	Lägenhetsbebyggelse	Torp
Eksjö	232	Fossil åker	Röjningsröseområde
Eksjö	264	Fossil åker	Röjningsröseområde

Tabell 4. Fornlämningar inom eller i anslutning till område 4.

FIGUR 24. Karta över område 4. Inom det skrafferade området finns yngre järnåldersgravfält, boplatsslågen, fossila odlingslandskap, en bytomt och bevarandevärda naturmiljöer och byggnader. I söder finns en nyupptäckt fossil åker och i nordost angränsar området till riksintresseområden. Skala 1:24 000. Se BILAGA 4 för kommunens förslag på utbyggnad i området. Där står också hänvisningar till de olika komplexa miljöerna i det skrafferade området.

Utvärdering

Område 4 är det i särklass mest komplexa området utifrån kulturhistorisk synvinkel. Hela ytan från Lilla Hagersryd i nordväst och söderut förbi Hunsnäs gamla tomt innehåller flera kulturhistoriskt känsliga miljöer. Innan exploateringar kan göras krävs arkeologiska åtgärder och även vissa bebyggelseantikvariska insatser. Genom att titta på landskapets helhet får vi en bild av var lämningar som inte syns idag kan finnas dolda under markytan.

Området mellan Hunsnäsen och Kvänsåsjön är särskilt känsligt med lämningar från järnålder fram till modern tid. Här finns t.ex. en järnvägsbank, säteri, en övergiven bytomt, en äldre stensträng och röjningsrösen. Landskapet är kuperat, med avfasade platåer som gömmer en mängd möjliga boplatslägen. Vid den översiktliga inventeringen upptäcktes ett stort område med äldre, flacka röjningsrösen och en mosaik av små röjda åkrar. Den fossila åkern låg öster om den gamla järnvägsbanken och söder om skidstugan. Delar av de fossila odlingslämningarna kan vara förhistoriska eller medeltida. Relationen till den närbelägna Hunsnäs gamla tomt med sina äldre element, förstärker ytterligare denna känsla.

Inom område 4 finns också stora naturvärden, med ett vackert omväxlande landskap som är typiskt för bygden och som kanske bör tillvaratas. Inom den allra sydligaste och den nordöstra delen av område 4 finns inga synliga indikationer på kulturlämningar. I den nordöstra delen bör dock stor försiktighet iakttas i samband med eventuella exploateringar eftersom området gränsar till riksintresseområden för såväl kultur- som naturmiljö. Området kan därför komma att behöva utredas.

Kanske kan man undvika exploatering inom de delar av området som omfattar både friluftsliv, rekreation och kulturhistoriska värden. Flera av miljöerna i detta vackra landskap borde skyltas för att ge besökaren en bild av hur människan använt landskapet över tid och vad som kan finnas dolt under markytan. Om exploateringar blir aktuella kommer arkeologiska och kulturhistoriska insatser att behövas inom stora delar av ytan.

Åtgärder

- Arkeologiska åtgärder kommer att behövas inom stora delar av ytan innan området kan exploateras.
- Vissa miljöer bör tillvaratas och användas för rekreation.
- Intill Bänarp finns lämningar registrerade som fornlämningsliknande. Dessa måste möjligen omvärderas och kan eventuellt höra till bronsåldern. En noggrann utredning behöver göras för att fastställa karaktären på dessa lämningar.
- Det nyupptäckta området med fossil åker i söder måste genomgå arkeologisk förundersökning för att vidare exploatering ska kunna ske.

- Det nordöstra området kommer också att behöva utredas eftersom det gränsar till ett område med riksintresse för både kultur- och naturmiljö.
- Områdena kring Lilla Hagersryd är särskilt känsliga. Om det kommer att bli aktuellt med exploatering här kommer det medföra arkeologisk för- och slutundersökning.
- På plåtarna i landskapet kan boplatslämningar eller överplöjda gravar finnas dolda. Där måste arkeologiska utredningar med sökschaktning göras.
- Om exploateringar kommer att beröra området i anslutning till riksintresseområdet Askerydsvägen, måste konsekvenserna utredas särskilt noggrant.
- Gården Stora Bänarp bör utredas ytterligare för att klargöra det kulturhistoriska värdet.
- Om exploatering berör gårdsmiljön kring Eksjöholms säteri måste en avgränsning av denna göras.
- Exploateringar kring Lunnagårds sjukhem behöver också föregås av byggnadsantikvarisk avgränsning.
- Konsekvenserna av exploatering intill byggnadsminnet Trianon kan också komma att utredas vidare.

Sammanfattning

Jönköpings läns museum har under slutet av november och början av december 2008 genomfört en kulturhistorisk förstudie på uppdrag av Eksjö kommun. Förstudien omfattar analys av historiskt kartmaterial, ortnamnsskick, bebyggelsebild, tillgängligt arkivmaterial, litteratur samt en översiktlig fältbesiktning. Studien ska fungera som ett underlag inför framtida exploatering runtom Eksjö stad. I förstudien ingår fyra delområden.

Område 1 och 2 präglas av utmarkskaraktär. Området sydväst om staden domineras av storblockig morän och sandmo bevuxen med huvudsakligen tall, varvat med sankare partier. Yterna har inte varit lämpliga ur odlingssynpunkt utan har nyttjats som resursområden för jakt, fiske, insamling av föda och längst i söder för kolning från förhistorisk fram till modern tid. Bebyggelsen karaktäriseras av fritidshus som ligger likt ett pärlband längs med Långanäsasjöns och Talluddasjöns stränder. Med undantag för de enstaka kulturhistoriskt intressanta miljöer som finns i dessa två områden (se ovan) kan stora delar av yterna exploateras. Utifrån kulturhistorisk synvinkel bör den följa landskapets egen riktning, som i område 1 framför allt präglas av fritidshus, och fortsättningsvis ingå i stadens rekreationslandskap med badliv och bryggor.

Område 3 och 4 är de områden som är mest problematiska för framtida exploatering utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv. Här finns flera känsliga miljöer både ur bebyggelseantikvarisk och ur landskaps-historisk synvinkel. I ett nord-sydligt stråk tvärsigenom dessa områden

ligger stommen i Eksjötrakten centralbygd. Staden Eksjö växte en gång fram intill de vägar som strålar samman sydost om sjön Hunsnäs: den gamla öst-västliga vägsträckningen mellan Jönköping och Västervik och den nord-sydliga Kungsvägen från Linköping till Kalmar. Längs med denna vägsträckning finns totalt femton kända runstenar, som berättar om vägens betydelse som farled under äldre tid. Det kulturlandskap som växt fram invid vägen är viktigt att bevara för framtiden. Norr om staden, längs med denna väg ligger Skiverstadgravfältet och söderut Ryningsholm, med ett av länets största gravfält. Eksjös historia som de många vägmötenas stad, måste värnas inför framtiden. Utan det sammanhanget förlorar staden en del av sin identitet.

Den centrala delen av område 3, liksom stora delar av område 4 innehåller flera kulturhistoriskt värdefulla och komplexa miljöer. Här samsas kultur- och naturmiljö och dessa värden bör tillvaratas för framtiden. Landskapets säregna utseende – småkuperat med tydliga avfasade platåer, vackra hagmarker och ett ålderdomligt präglad odlingslandskap – gör denna del av kommunen till några av de mest attraktiva. Delar av kultur- och naturmiljöerna bör bevaras som en kunskapskälla att ösa ur och en hälsofrämjare för stadsborna. Den sydligaste delen av område 4 liksom den anslutande delen av område 3 och den västligaste delen av område 3 är mindre känsliga för exploatering. En förutsättning är att vissa arkeologiska och byggnadsantikvariska åtgärder utförs innan exploateringarna görs (se ovan).

Lagskydd och ärendegång

Lagskyddet för våra forn- och kulturlämningar regleras i Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö (1 kap. 1 §). Så inleds Kulturminneslagen. Detta ansvar delas av alla, såväl enskilda som myndigheter. Fasta fornlämningar är skyddade enligt lag och till dessa räknas lämningar efter människors verksamhet som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna (2 kap. 1 §). Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning (2 kap. 6 §).

Till lämningen hör också en skyddszon, ett s.k. fornlämningsområde som också omfattas av lagskyddet. Hur stor denna skyddszon är varierar från fall till fall och fastställs av länsstyrelsen. Anledningen till detta är att det ofta finns lämningar dolda under markytan intill den registrerade fornlämningen. Skyddszonen syftar också till att bevara upplevelsen av lämningen. Om en exploatering sker för nära inpå en skyddad lämning eller ett byggnadsminne förstörs lämningens upplevelsevärden.

Vid inventering bedöms lämningarna som fast fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning. Dessa bedömningar är preliminära

och kan omvärderas av länsstyrelsen eller Riksantikvarieämbetet. En lämning som är registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning kan således vid en ny bedömning komma att klassas som en fast fornlämning.

Länsstyrelsen beslutar om fornlämningar och Riksantikvarieämbetet beslutar om fornfynd. Den som på något sätt vill ändra en fast fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd. En lämplig rutin vid planärenden är därför att kontakta länsstyrelsen så snart en registrerad lämning berörs.

Riksintresseområden, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och andra kulturlämningar omfattas också av Miljöbalken och Plan- och bygglagen.

Om det finns indikationer på att en forn- eller kulturlämning berörs av en exploatering görs en särskild arkeologisk utredning. Den kan göras i två etapper. Etapp 1 avser arkiv- och kartstudier samt fältinventering i det aktuella området. Inom etapp 2 görs en sökschaktning med grävmaskin för att se om lämningar finns dolda under markytan. En arkeologisk utredning syftar endast till att klargöra om det finns lämningar inom den berörda ytan.

Om utredningen visar att en lämning berörs kan länsstyrelsen besluta om en arkeologisk förundersökning. Syftet med denna är att karaktärisera och avgränsa lämningen. Då tas prover för datering av lämningarna. Om en redan känd forn- eller kulturlämning berörs av exploatering kan länsstyrelsen besluta om en arkeologisk förundersökning direkt.

Utifrån förundersökningens resultat beslutar länsstyrelsen om en arkeologisk undersökning behövs. Då tas den fasta fornlämningen bort helt och hållet. Lämningen dokumenteras och kunskapen sparas därmed för framtiden.

I särskilda fall kan en lämning, eller ett område med lämningar, bedömas ha så stora värden att den inte får tas bort. Då kan det istället bli aktuellt med en skylt som förklarar platsens betydelse.

Det är länsstyrelsen i Jönköpings län som ansvarar för kulturmiljövården. Länsstyrelsen beslutar om vidare åtgärder.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 288/08
 Beställare: Eksjö kommun
 Rapportansvarig: Jenny Ameziane
 Fältbesiktning: Jenny Ameziane, Ådel Vestbö-
 Franzén och Anders Franzén
 Arbetstid: november–december 2008
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Eksjö kommun
 Socken: Eksjö och Höreda socknar
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad 6E
 7j, 6E 8j, 6F 9a, 7F 0a
 Undersökningsyta: 1270 ha
 Tidsperiod: förhistorisk tid–historisk tid

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, J. 1992. *Eksjö i norra Småland. Namnet och lokalerna*. Uppsala.
- Agertz, J. & Grandelius, L. 2003. *Gå och se Eksjö. Vandringar i den unika trästaden*. Eksjö.
- Agertz, J. & Varenius, L. (red.) 2002. *Om runstenar i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder. Jönköping.
- Ajneborn, B. 2007. *Bland rösen och stenar i Prästens hage*. Arkeologisk rapport 2007:31. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Almqvist, C. 1992. *Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturvärden*. Del II. Beskrivningar och kartor. Eksjö kommun. Länsstyrelsen. Meddelande 1992:9. Jönköping.
- Andersson, L., Eriksson, P. & Fasth, T. 1989. *Ängs- och hagmarker i Eksjö kommun*. Länsstyrelsen. Meddelande 1989:1. Jönköping.
- Berglund, B. 2000. *Järn i Småland. Forskningsläge, utgångspunkter och övergripande resultat*. Band I. Stockholm.
- Brink, S. 2002. Runstenar och gamla vägar i norra Småland. I: *Om runstenar i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder. Jönköping.
- Cassel, K. (red.) 2005. *Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. Jönköping.
- Eckhoff, E. 1920. Riksantikvariens årsberättelse för 1919. *Fornvännen* 15. Stockholm.
- Engman, F. 1997. *Kulturhistorisk dokumentation: Kvarnarps gård, Höreda socken, Eksjö kommun*. Kulturhistorisk rapport 1997:24. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Hagberg, L. Å. 1982. *Eksjö 1700-tal*. Småländska kulturbilder. Jönköping.
- Hagberg, L. Å. 1988. *Eksjö 1800-tal*. Småländska kulturbilder. Jönköping.
- Haltiner Nordström, S. 1997. Anteckningar från en källare i Eksjö. *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder. Jönköping.
- Janson, S. & Moberg, C-A. 1965. *Med arkeologen Sverige runt*. Stockholm.
- Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Eksjö centralort, november 1978. Eksjö.
- Kulturhistorisk utredning och handlingsprogram för bevarande i Eksjö stad, juni 1981. Eksjö.
- Syllner-Gustafsson, M. 1985. *Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun. Del I. Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag*.
- Sörensen, M. 2005. *Kvarnarp och Quarnarp: antikvarisk dokumentation: Höreda socken i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Byggnadsvårdsrapport 2005:12. Jönköpings läns museum. Jönköping.

- Varenius, L. 1984. *Medeltidsstaden 65*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Varenius, L. 2002. Arkeologisk schaktkontroll, fornlämnning 134. Medeltidsstaden Eksjö, kv. Boken. Arkeologisk rapport 2002:01. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Vestbö-Franzén, Å. 2005a. *Strandnära boende – Kulturhistorisk analys. Markutnyttjande och bebyggelse vid det Småländska höglandets sjöar under förhistorisk och historisk tid*. Länsstyrelsen. Meddelande 2005:53. Jönköping.
- Vestbö-Franzén, Å. 2005b. *Strandnära boende i Eksjö kommun. Strändernas skyddsvärden vid Långanäsasjön och Hunsnäsen*. Länsstyrelsen. Meddelande 2005:53. Jönköping.
- Vestbö-Franzén, Å. 2008. *Strandnära boende. Kompletterande studie för klassning av kulturvärden inom projekt strandnära boende*. Länsstyrelsen. Meddelande 2008:13. Jönköping.
- Wennerberg, R. 2008. *1000 år av kolning i Nifsarp*. Arkeologisk rapport 2008:17. Jönköpings läns museum. Jönköping.

Otryckta källor

- Agertz, J. Egna forskningsrön.
- LMV:s digitala karta över jordregisterenheter, <http://arkivsok.lantmateriet.se/arken/s/search.html>
- Riksantikvarieämbetets fornsök, <http://www.fmis.raa.se>
- Sofi:s (Institutet för språk och folkminnen) ortnamnsdatabas, <http://www.sofi.se/ortsnamnsregistret>
- Wennerberg, R. Muntlig uppgift. 2008-12-01.
- Översiktsplan Eksjö kommun, framtidsplan – mål och strategier inför 2010 (antagen av kommunfullmäktige 2001-06-14).

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

Lantmäteriets webbtjänst, <http://arkivsok.lantmateriet.se>

Eksjö stad:

06-EKJ-76 Hässelås, laga skifte, 1850

06-EKJ-112 Bänarp, laga skifte, Gustaf Berg, 1890

LJ-189 Eksjö stad, Ljunggrens atlas, litografi, 1858

E29 1:1 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, ca 1680

E29 1:2 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, ca 1680

E29 1:5 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, 1699

E29 1:6 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, 1699

E29 1:7 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, 1699
E29 1:2 Eksjö stad, geometrisk avmätning, Jonas Petersson Duker, ca 1680
E28-23:1 Hunsnäs 1-2, 1735, ägoavfattning och delning, Peter Duker
E 28-12:1 Eksjöholm eller Maggarp, åkerdelning, Jonas Duker, Hubert Zander, 1784
E28-54:2 Skiverstad 1-4, Laga skifte, Johan Fredrik Lagergren, 1865
E28-26:1 Hässelås 1, Laga skifte, Nils Georg Sidwall, 1849

Höreda socken:

06-HÖR-11 Nifsarp, storskifte, 1760
06-HÖR-40 Kvarnarp, mätning, rågångsätgärd, 1796
E56-33:1 Kvarnarp 1-2, rågångsbestämning, Anders Östling, 1796
E56-42:1 Nifsarp, storskiftesdelning, Peter Duker, 1760
E56-36:1 Långanäs, avmätning, Peter Duker, 1746
E56-55:1 Röningsholm, geometrisk avmätning, Jonas Duker, 1683
E56-66:1 Torseryd, geometrisk delineation, Jonas Petersson Duker, 1683

Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan	4
Figur 2. Eksjö's sigill	5
Figur 3. Karta över bebyggelsens framväxt i Eksjö	6
Figur 4. Runstenen från Kvarnarp	8
Figur 5. Höglignande lämning i Bänarp	10
Figur 6. Fritunafyndet	10
Figur 7. Fritidshus vid Långanäsasjön	11
Figur 8. Brevlådor på rad	11
Figur 9. Karta över område 1	12
Figur 10. Karta över område 2	14
Figur 11. Kvarnarpabron	15
Figur 12. Nyupptäckt tegelbruk	16
Figur 13. Kvarnarps gård	16
Figur 14. Karta över område 3	17
Figur 15. Resta stenar i Skiverstad	18
Figur 16. Gravfält i Skiverstad	18
Figur 17. Naturen vid Hunsnäs	19
Figur 18. Landskapsplåtå bakom björkridå	19
Figur 19. Övertorvat röjningsröse	19
Figur 20. Karta över Bänarp	20
Figur 21. Lövträdsallé vid Eksjöholm	21
Figur 22. Häst i betesmark	21
Figur 23. Eksjöholms säteri	21
Figur 24. Karta över område 4	23

Tabellförteckning

Tabell 1. Fornlämningar område 1	13
Tabell 2. Fornlämningar område 2	15
Tabell 3. Fornlämningar område 3	16
Tabell 4. Fornlämningar område 4	22

Fördjupad översiktsplan för Eksjö stad – kulturhistorisk förstudie

Ortnamn och äldsta kamerala uppgifter

Jan Agertz

Namnurvalet utgår från

1. LMV:s digitala karta över jordregisterenheter, <http://arkivsoek.lantmateriet.se/arken/s/search.html>
2. Sofi:s (Institutet för språk och folkminnen) ortnamnsdatabas <http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>
3. Egna forskningsrön

Område 1. Talludden-Långanäs

Komtillmätta	Förr krog vid landsvägen Eksjö-Vetlanda <i>Komtillmottan</i> 1762 (torp under Torsjö) (Hfl Höreda A I:1 (1762-79).	Namnet är ett s.k. uppmaningsnamn, som betyder 'kom till måttlighet (i mat och dryck)' liksom <i>Bialitt</i> 'bida (vila) lite' eller <i>Talavid</i> 'där man kan talas vid en stund (under trivsamma former)'.
Linneryd	<i>Lijnderij</i> (1559) -1 "Arv-och-eget" torp (d.v.s. i kunglig ägo) under Torsjö på 1500-talet.	Namnet betyder 'röjningen där det växer lind'.
Talludden och Abborravik	Inga belägg	Dessa är nya bebyggelsenamn. Sjöarnas äldre namn är <i>Tungsjön</i> (Talluddasjön) resp. <i>Långe göl</i> (Abborragölen).

Område 2. Kråkeberg

Kråkeberg	Kråkobecks Marck (1588); Kråkebärsmarken 1871 lagfart	Väster om den medeltida stadens område ligger <i>Kråkebergsmarken</i> (Then Westra Marckan, som kallas kråkobecks Marck 1588 Eksjö C I VaLa). Den uppges då ha legat oskiftad till alla tre gårdarna och skall så förbli även efter skiftet mellan staden och prästgården. Detta är ett skogsområde som sträcker sig från en nu uttorkad bäck i svackan mellan Nannylund och Västra Brudbadet till Abborragölen. Uppenbarligen är det bäckens namn <i>Kråkebäck</i> som är förleden i skogsnamnet, men det har spårat ut och omtolkats till <i>Kråkeberg</i> ; i terrängen finns ett antal bergknallar.
Ebbelund	Ebbelund 1836 Hfl	Mansnamnet <i>Ebbe</i> och <i>lund</i> 'träddunge'.
Barnagölen	Barnagjöl (1698)	Bakgrunden till namnet är okänd, men det finns på andra håll olika namn med <i>barn</i> som förled.
Nannylund	Nannylund 1861 Hfl	Kvinnonamnet <i>Nanny</i> och <i>lund</i> 'träddunge'.
Lyckeberg	Lyckeberg 1824 Hfl	Sannolikt ett allmänt "vackert" namn eller avser det en verklig <i>lycka</i> 'inhägnad odling' och <i>berg</i> 'höjd'.
Slättåkra	Slättåkra 1831 Hfl.	<i>slätt</i> (som syftar på Slätten, d.v.s. Ränneslätt) och <i>åker</i> 'plöjd mark'.
Gysjöbäck	Nybygget Gysjöbäck 1810 Mtl	Sjönamnet <i>Gysjön</i> 'fiskgjusesjön' och bäck.

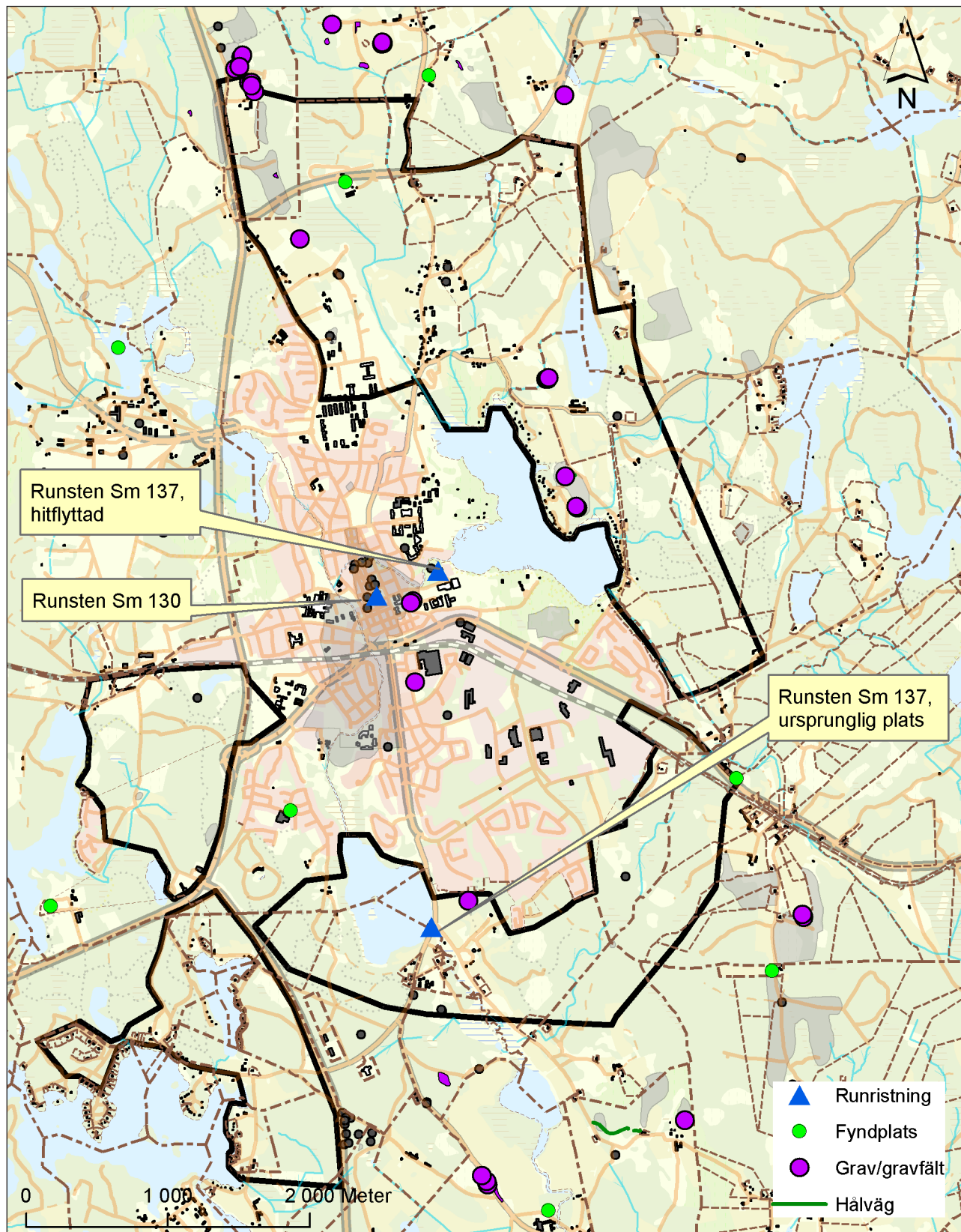
Område 3. Sjövik-Hässelås

Sjövik	villanamn	
Nifsarp	<i>Nepsetorph</i> (1540) – 1 klosterhemman under 1500-talet	Förleden är sjönamnet <i>Nepsio</i> (nu Nifsarpen) och efterleden <i>torp</i> som avser ett medeltida nybygge.
Grevhagen	<i>Græffue Swantis godz i Ekesjöby</i> (1562) <i>Grefue Hagan</i> eller <i>Engian</i> (1590)	Namnet är alltså efter greve Svante Nilsson (Sture).
Åstugan	villanamn	
Sjötuna	villanamn	
Munkakvarn	<i>Munckequern</i> (1546) – 1 Alvastra klosterkvarn under 1500-talet	Namnet betyder 'den av munkar ägda kvarnen'.
Kvarnarp	<i>Quarnetorp</i> (1542) – under 1500-talet: 1 Alvastra klosterhemman + en klosterutjord	Namnet avser det medeltida nybygget med kvarnen; se Munkakvarn, Munkabron och Kvarnarpasjön.
Gummarp	<i>Gometorph</i> (1540) – under 1500-talet: 1 klosterhemman	Namnet betyder 'Gummes nybygge'.
Hässelås	<i>Häslåås</i> – under 1500-talet: 1 frälsehemman	Namnet betyder 'åsen som domineras av hässle (hasselbestånd)'.
Storegården	<i>Stoora gåård</i> (1499) – under 1500-talet 1 frälsehemman; lagt under Eksjö stad 1569 och blir prästgård genom en ny donation 1586.	Namnet betyder 'den största gården (i byn Eksjö)'; Storegården låg under 1500-talet något öster om nuvarande Prästgården i Eksjö.

Område 4. Hunsnäs-Bänarp

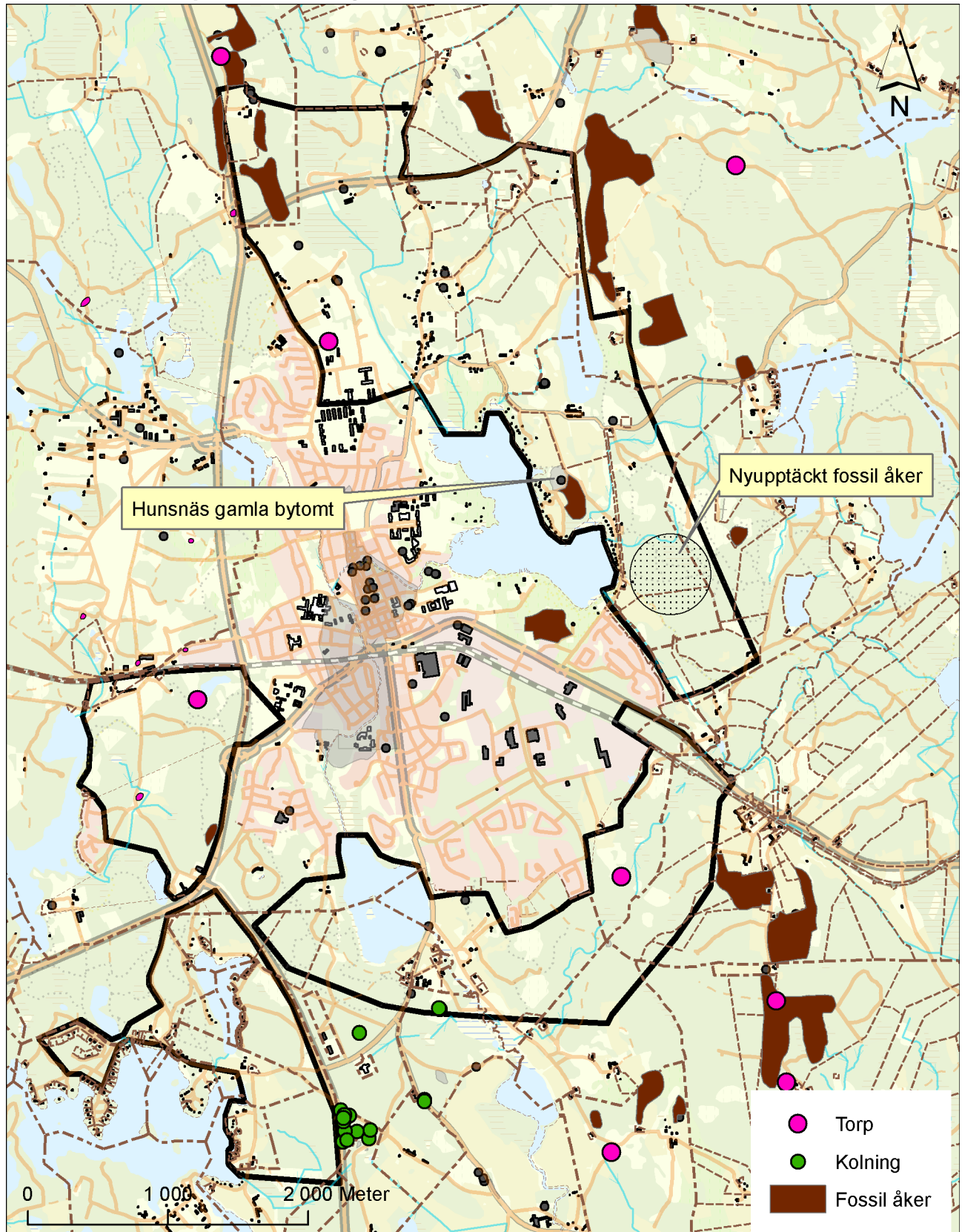
Hunsnäs	<i>Hunsznäsasiönn</i> (1559); <i>Byasiön</i> (1588); <i>Eke-</i> eller <i>Bya Siön</i> (1733)	Sjöns äldsta namn är <i>Ekesjö</i> , som överfördes på byn Eksjö, varefter sjön uppkallades.
Hunsnäs	<i>Hwndßneß</i> (1542) – under 1500-talet: 1 frälsehemman, 1 skattehemman + en skatteutjord	Namnet kan innehålla <i>hun</i> 'ås, höjd', och betyda 'näset på den utskjutande höjden' eller ett binamn <i>Hund</i> och då betyda 'Hunds ägor/gård på näset'. Byn brann ner i början av 1900-talet; den låg då vid sydöstra delen av sjön Hunsnäs.
Eksjöholm	<i>Magårp</i> (1542) – 1/2 frälsehemman under 1500-talet; <i>Maggarp</i> kallas <i>Ekesjöholm</i> (1761)	Namnet betyder 'Magges nybygge', och avser då ett medeltida sammanhang. Namnet <i>Eksjöholm</i> är ett s.k. statusnamn som anknyter till stadens namn och kom till vid säteribildningen.
Bänarp	<i>Bænatörp liggendes østan i bynomm i ekesjø sokn i sudra vidbo hærade</i> (1466) 1/2 skattehemman + skatteutjord under 1500-talet. Var det tidigare klostergodset tar vägen är oklart.	Namnet avser Bånes medeltida nybygge; <i>Båne</i> är en kortform (hypokorism) av <i>Benedictus</i> (Bengt). Preciseringen av klostergårdens läge i byn är intressant, inte minst med tanke på att byn även idag har en tydligt östlig del.
Kvänsås	<i>Qwærnsio aas j ekesio sokn</i> (1380) – 1 Alvastra klosterhemman under 1500-talet	Namnet betyder 'åsen vid Kvarnsjön'.
Kvänsåsasjön	<i>Quarnasiö</i> (1541)	Namnet betyder 'kvarnsjön' och ingår som förled i bebyggelsenamnet <i>Kvänsås</i> .
Lunnagård	<i>Munthesholm</i> 1801 Hfl; <i>Lunnagård</i> 1806 Hfl-	Efter häradshövdingen S.A. Munthe; ingen rimlig förklaring till namnet.
Rosenäng	<i>Rosenlund</i> eller <i>Rosenäng</i> 1836 Hfl	Sannolikt ett allmänt "vackert" namn.
Norrlunda	<i>Norlunda</i> 1811 Hfl	Förleden <i>nor</i> 'i norr belägen' och efterleden <i>lund</i> 'träddunge'.

Gravfält och kommunikationshistoria

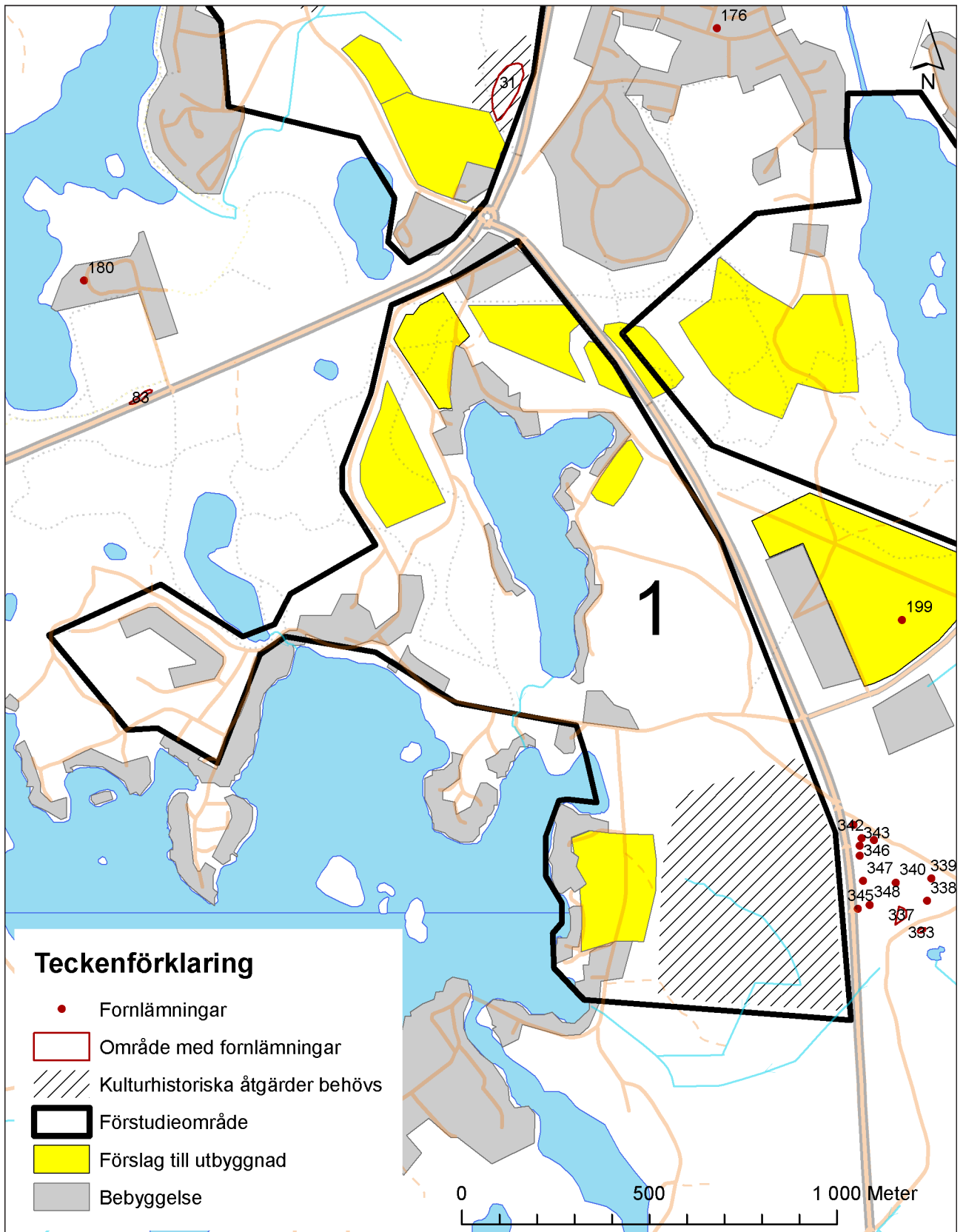
Kartan visar att utbredningen av gravar och gravfält följer en nord-sydlig axel. Gravfälten anlades en gång på framträdande platser i landskapet där de kunde ses av förbipasserande. I detta sammanhang ska också runstenarna ses, som är viktiga kommunikationshistoriska lämningar. Skala 1:40 000.

Fossil åker, torp och kolning

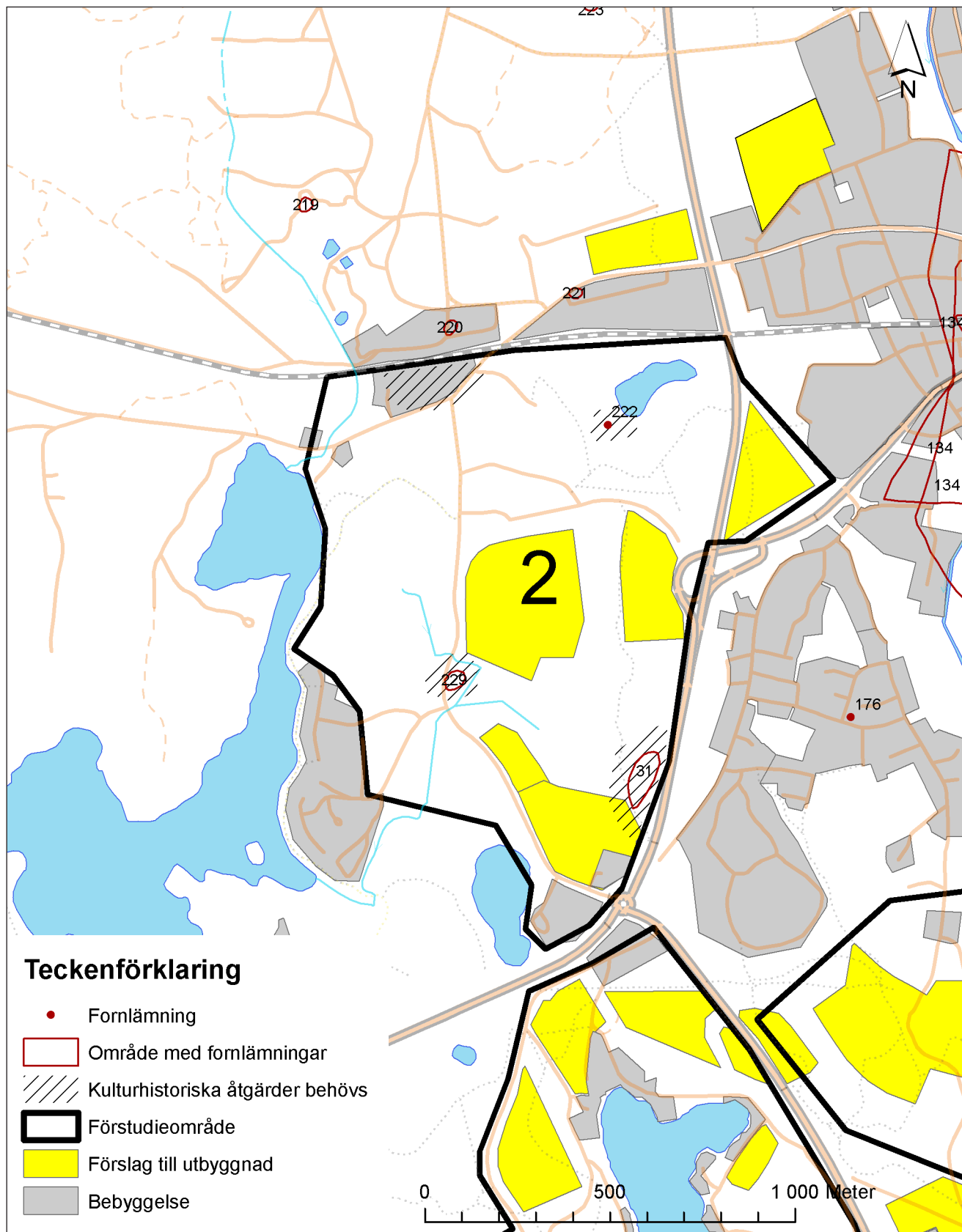

Kartan visar hur de fossila odlingslämningarna fokuseras till ett nord-sydligt landskapsstråk öster om Eksjö. Områdena med fossil åker kan vara av varierande ålder. Område 4 ramas in av flera större områden med fossila odlingslämningar. I några fall finns sentida torplämningar intill dessa, men i andra fall domineras den intilliggande landskapsbilden av förhistoriska lämningar. Notera att kolningslämningar fokuseras till ett begränsat område söder om staden. Skala 1:40 000.

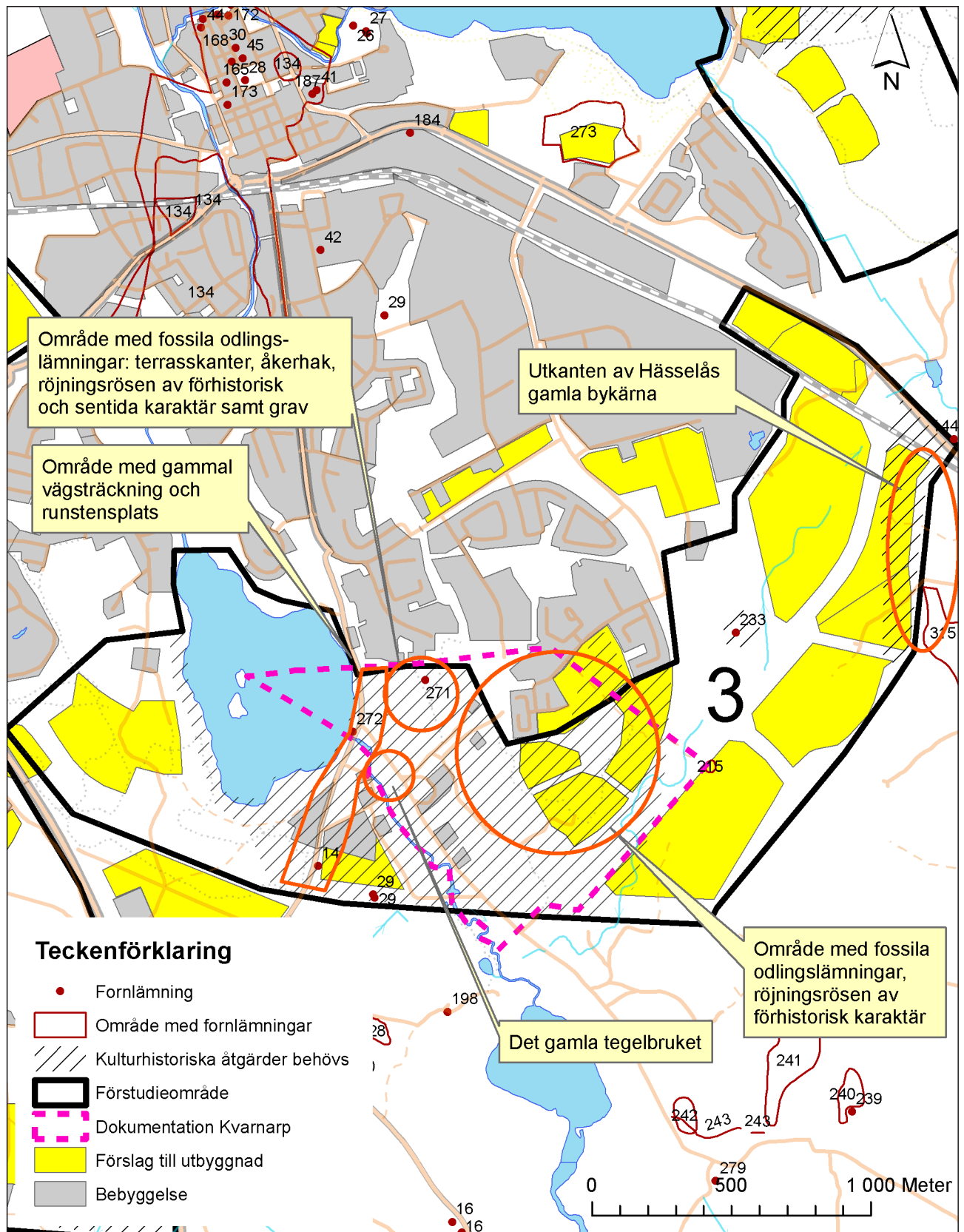
Kulturmiljöområden och kommunens förslag till utbyggnad

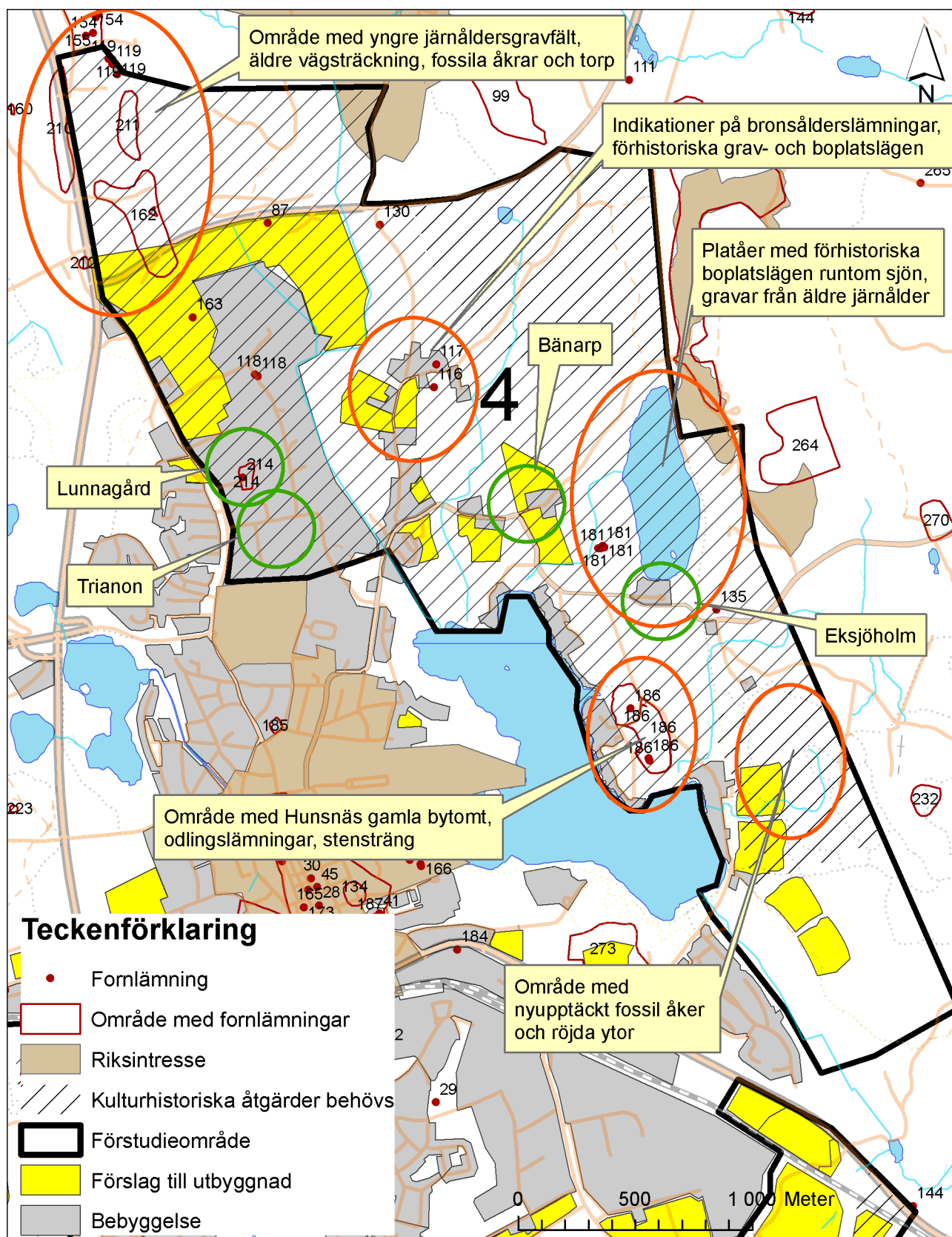
Område 1. Kommunens förslag till utbyggnad i området är markerat med gul färg. En utredning i områdets södra del kan behövas innan denna del av ytan kan exploateras. Eventuellt kan det finnas ytterligare lämningar där efter kolningsverksamhet. Kolningslämningar fokuseras till ett begränsat område söder om området. Skala 1:15 000.

Område 2. Kommunens förslag till utbyggnad i området är markerat med gul färg. De områden där kulturhistoriska insatser behövs är skrafferade. De lämningar som berörs är en fossil åker, två torpmiljöer och en åskådarläktare. Skala 1:15 000.

Område 3. Kommunens förslag till utbyggnad i området är markerat med gul färg. Flera kulturhistoriska åtgärder behövs inom området inför exploateringar. Miljön kring Kvarnarps gård omfattar – förutom byggnadshistoriska värden – en stor andel fossila odlingsspår: terrasser, åkrar och röjningsrösen. Invid den äldre vägsträckningen kan lämningar finnas dolda under mark. Lämningarna är av både förhistorisk och sentida karaktär. Skala 1:15 000.

Område 4. Kommunens förslag till utbyggnad i området är markerat med gul färg. Miljöer med kända lämningar eller starka indikationer på lämningar under mark är inringade med orange färg och bebyggelsemiljöer med grön färg. Det skrafferade området angränsar till riksintresseområden. Innan några exploateringar kan bli aktuella behövs kulturhistoriska insatser. Boplatsslägen och gravlägen i landskapet liksom utbredningen av fossila odlingslämningar pekar på att det finns ytterligare lämningar dolda under mark. Dessa behöver utredas arkeologiskt. Skala 1:15 000.

Redan under vikingatid, för över tusen år sedan, fanns en etablerad vägsträckning genom Eksjöbygden. Längs med vägen färdades människor för att ta sig till marknader, tingsplatser och andra byar. Intill vägen växte bebyggelsen fram, gravplatser anlades och runstenar restes. Vid Kvarnarpaån stod en runsten som restes av en namnlös man till minne av Klint, en gång en älskad son. Den stod invid den bro som fadern lät bygga till sonens minne.

Genom att titta på landskapets markörer kan vi idag få kunskap om hur människor allt sedan förhistorisk tid rört sig genom landskapet – vilka vägar de färdades på, var de valde att bosätta sig, hur de livnärde sig och var de gravlade sina döda. Landskapet har sin egen berättelse. Allt vi behöver göra är att lyssna på den.

I denna studie tittar vi närmare på landskapsutveckling och bebyggelse inom fyra områden kring Eksjö stad, från förhistorisk tid och framåt – för att bättre kunna planera landskapets framtida riktning.

